

Självständigt arbete på avancerad nivå

Independent degree project – second cycle

Huvudområde: Historia

Major Subject: History

Hjältarnas död och frihetens fortbestånd

Historiemedvetande i studentuppsatser från Högre allmänna läroverket i Uppsala 1930 och 1950.

Christopher Pihl

Mittuniversitetet

MID SWEDEN UNIVERSITY

Campus Härnösand Universitetsbacken 1, SE-871 88. Campus Sundsvall Holmgatan 10, SE-851 70 Sundsvall.

Campus Östersund Kunskapens väg 8, SE-831 25 Östersund.

Phone: +46 (0)771 97 50 00, Fax: +46 (0)771 97 50 01.

MITTUNIVERSITETET

Avdelningen för Humaniora

Examinator: Per Sörlin, per.sorlin@miun.se

Handledare: Jan Samuelsson, jan.samuelsson@miun.se

Författare: Christopher Pihl, chpi1600@student.miun.se

Utbildningsprogram: Kompletterande pedagogisk utbildning, förhöjd studietakt

Huvudområde: Historia

Termin, år: Ht, 2016

Sammanfattning

I denna studie undersöks historiemedvetande bland läroverkselever 1930 och 1950. Övergripande syfte är att studera hur förståelsen av historien och historiens betydelse för nuet och framtiden förändras under den mycket föränderliga perioden 1930–1950 där även historiens roll i samhället förändrades. Studiens huvudsakliga källmaterial är studentskrivningar i modersmålet med historiska ämnen vilket gör att studien skiljer sig åt mot tidigare studier som studerat historiemedvetande och historieundervisningen genom att inte vara en studie av läromedel. Uppsatsen utgår från Jörn Rüsens definition av historiemedvetande som ett slags kompass för att navigera i tillvarons kronologiska dimension där historiemedvetandet är skapat i sin samtid. I studien används som analysverktyg Rüsens fyra olika typer av historisk berättelse: traditionell, exemplarisk, kritisk och genetisk.

Studien kan visa på skillnader i historiemedvetande mellan 1930 och 1950. I 1930 års uppsatser hade historien en identitetsskapande funktion, ett tydligt "vi" och "de" skrevs fram i uppsatserna. De dominerande typerna av berättelser var de traditionella och exemplariska, dock återfinns såväl kritiska som genetiska berättelser 1930. Historiens identitetsskapande funktion har minskat 1950. De traditionella och exemplariska berättelserna är fortfarande mycket framträdande samtidigt som vissa kritiska och genetiska berättelser förekommer. Både 1930 och 1950 förekommer de genetiska berättelserna främst i uppsatser som inte berör den mest traditionella historien, som t.ex. svensk politisk historia.

Nyckelord: historia, historiemedvetande, läroverk, studentskrivning.

Innehållsförteckning

Sammanfattning.....	i
Forskningsuppgiften: historien, historiemedvetandet och skolan 1900 – 1950.....	1
<i>Historia, historiemedvetande och historiekultur</i>	2
<i>Källor till ett historiskt historiemedvetande</i>	4
<i>Att närma sig ett historiemedvetande</i>	9
<i>Läroverkens funktion och förändring</i>	11
<i>Historieundervisningen 1930–1950.....</i>	12
<i>Disposition.....</i>	13
Vi och de bland historiens aktörer. Historiemedvetande i 1930 års studentskrivningar	14
<i>Gustav Vasa, Olaus Petri och Karl XII – historiens aktörer</i>	14
<i>Rysk makthunger.....</i>	18
<i>Arbetare och arbetsgivare – en nödvändig konflikt?</i>	20
<i>Historien, nuet och framtiden</i>	22
<i>En levande historia – historiemedvetande i studentuppsatser 1930</i>	24
De – historiens aktörer i det tidiga 1950-talets studentuppsatser.....	26
<i>Stormaktspolitik: staten som aktör</i>	26
<i>På väg mot ett nytt världskrig: Balkan 1950</i>	28
<i>Den svenska historiens aktörer: Olaus Petri, Gustav III och Karl Staaff</i> ..	29
<i>Historien på väg bort från nuet? Historiemedvetande i studentuppsatser 1950</i>	32
Historiemedvetande 1930 och 1950: från den levande historien till början på historiens död?	33
Referenser.....	36
Otryckt material.....	36
Tryckt material.....	36
Litteratur.....	36
BILAGA 1: Uppsatsbeteckningar, uppsatsämnen och betyg.	38

Forskningsuppgiften: historien, historiemedvetandet och skolan 1900 – 1950

Under decennierna runt andra världskriget skedde stora omvälvningar såväl inom som utom Sveriges gränser. I grannländer till den förhållandevis unga demokratin Sverige uppstod under 1930-talet olika former av auktoritära och icke-demokratiska styren. Och inom landet fanns politiska grupper som pläderade för andra styrelseformer än de demokratiska. Starka nationalistiska strömningar återfanns i hela Europa inom såväl politik som vetenskap. Den nationalistiska retoriken hämtade ofta sina argument från historien. Men för allt detta kom andra världskriget på många sätt att vara en brytpunkt. Efter kriget fanns det i Sverige, och i många andra europeiska länder, ett behov att tydligare betona demokratiska värden och en nationalism med historiska och etniska förtecken byttes ut mot en mer framstegs- och framtidsbetonad dito.¹ Under efterkrigstiden kom historien, i både skolan och samhället i stort, att spela en mindre aktiv roll än den gjort tidigare. Ofta vändes blickarna framåt och en utbredd uppfattning var att det fanns lite att lära av historien.²

Skolan kom under efterkrigstiden att ges en stor roll för att förhindra framväxten av auktoritära och antidemokratiska strömningar i samhället. Den tyska utvecklingen skulle aldrig riskera att upprepas. Ett uttryck för detta var det betänkande som 1946 års skolkommision kom med. I detta betonades starkt vikten av att lära det uppväxande släktet att leva demokratiskt och skolans demokratifostrande roll fick en framträdande plats till förmån för dess fostran av fosterlandskärlek.³ Tydliga tendenser till denna förändring framträder också i de ämnesbeskrivningar som Skolöverstyrelsen gav ut under namnet *Metodiska anvisningar*. I 1935 års upplaga talas om fosterlandskärlek, ett ord som fått stryka på foten i 1956 års anvisningar där det talas om att "fostra medborgare i ett fritt rättssamhälle och bidra till ett internationellt samförstånd".⁴

Historiens framträdande roll för det förkrigstida svenska samhället speglas i det stora utrymme den gavs i skolans undervisning. Under 1900-talets början stod historieämnet fast som en mycket viktig del av undervisningen i både folkskolan och läroverken. Historiens roll var i folkskolan främst att fostra en fosterlandsälskande ungdom, vid läroverken fanns också ett uppdrag att förmedla klassisk bildning, i vilken historien spelade en betydande roll.⁵ Tecken på historiens minskade koppling till nuet var att ämnet fick mindre timmar under 1900-talets gång och att skolämnet historia med samhällslära vid läroverken 1960 delades i två ämnen, historia och samhällskunskap.⁶

---

¹ Zander 2001.

² Zander 2001, s. 462; Karlsson 1997, s. 20ff; Tägil 2001.

³ Statens offentliga utredningar 1948.

⁴ Citerade ur Andolf 1972, s. V.

⁵ Holmén 2011, s. 200ff.

⁶ Andolf 1972, s. 66–73.

Det är följaktligen tydligt att andra världskriget stod för en brytningstid för hur historien, och framtiden, kom att användas bland många grupper i det svenska samhället. I den historiedidaktiska forskningen används begreppet historiemedvetande för att för att tala om människans förhållande till tid i sitt meningskapande.⁷ Klas-Göran Karlsson har förklarat begreppet som "den mentala process genom vilken den samtida människan orienterar sig i tid, i ljuset av historiska erfarenheter och kunskaper, och i förväntningar om en specifik framtida utveckling".⁸ En förändring i historiemedvetandet i det svenska samhället i samband med efterkrigstiden har pekats ut av bland andra Ulf Zander.⁹ Tomas Englund, Klas-Göran Karlsson och Niklas Ammert har kunnat se denna utveckling även i skolan.¹⁰

Från tidigare forskning känner vi tämligen väl både intentionerna med, och formerna för, historieundervisningen i de olika svenska skolformerna under 1900-talet. Detta genom undersökningar av olika typer av styrdokument och läromedel. Men på grund av den stora tilltro som gavs skolan under 1900-talet att antingen skapa fosterlandskärlek eller internationellt samförstånd är det betydelsefullt att kunna komma åt reaktioner och tankar hos de som undervisningen riktades mot, eleverna. Detta kan motiveras utifrån såväl ett didaktiskt som ett historiskt perspektiv. Inom didaktiken är frågor om undervisningens effekt på elever och elevers reception av undervisning centrala frågor. Ur ett historiskt perspektiv är den förändring i synen på historien och historiens roll i samtiden centrala för att förstå utvecklingen i Sverige under 1900-talet.

Studiens syfte är att studera historiemedvetande bland svenska läroverkselever under perioden 1930–1950, som präglas av stora förändringar i samtiden och historiens roll i den samma. Hur elevernas historiemedvetande såg ut och hur det förändrades under perioden är därför den fråga som ska besvaras i denna uppsats.

Historia, historiemedvetande och historiekultur

Historiemedvetande har sedan 1990-talets början letat sig in i såväl den svenska didaktiska forskningen som i skolans styrdokument. I den läroplan som är gällande i skrivande stund (2016) är begreppet centralt:

Undervisningen i ämnet historia ska syfta till att eleverna breddar, fördjupar och utvecklar sitt historiemedvetande genom kunskaper om det förflutna, förmåga att använda historisk metod och förståelse av hur historia används. Eleverna ska därigenom ges möjlighet att utveckla sin förståelse av hur olika tolkningar och perspektiv på det förflutna präglar synen på nutiden och uppfattningar om framtiden.¹¹

---

⁷ Jeismann 1979, s. 42.

⁸ Karlsson 2004, s. 45–46.

⁹ Zander 2001, s. 460–472.

¹⁰ Englund 1986; Karlsson 1997, s. 22–24; Ammert 2008, s. 208–209.

¹¹ Skolverket 2006, s. 66.

Skolverket använder sig av en definition av begreppet som ligger nära det ovan citerade av Klas-Göran Karlsson. Men även om begreppet inte varit aktivt formulerat i skolans styrdokument före 1990-talet är det ett relevant begrepp även för tidigare perioder. Klas-Göran Karlsson vill inte binda begreppet till att förutsätta en medvetenhet om själva begreppet för att det ska kunna finnas ett historiemedvetande hos en individ. Han ser istället historiemedvetande som en förutsättning för människor att kunna navigera i sin samtid, "varje form av identitet kräver ett historiemedvetande" skriver Karlsson.¹² Hur en människa förstår sig själv och sin omgivning påverkas av vilka berättelser som individen har formulerat om sig själv och sin position i tillvaron. Historiemedvetande blir därmed en viktig del av identitetsskapandet runt en individ; denne och dess samtid blir förståeliga genom den historiska dimensionen i medvetandet.

Den tyske historikern Jörn Rüsen, som skrivit mycket om begreppet och varit en stor inspirationskälla för den svenska forskningen i ämnet, har beskrivit historiemedvetandet som en kompass med vilken människan orienterar sig i tillvaron.¹³ Hos Rüsen rymmer historiemedvetande såväl en aktiv och reflekterande förhållning till historien som en icke-reflekterande och vardaglig.¹⁴ Detta förhållande till tid som historiemedvetande i grunden avser att fånga ses av Rüsen och hans efterföljare som allmänmänskligt, men hur människan sedan förhåller sig till tiden är i sig historiskt föränderligt. Vad som minns och hur det används varierar över tid och är bundet till det samhälle individen befinner sig i.¹⁵ I en utveckling av Rüsens tankar skiljer den danske historikern Eric Bernhard Jensen mellan "historiemedvetande" som ett allmänt förhållande till tidsdimensionen å ena sidan och å andra sidan "utvecklad historisk medvetenhet" som han kopplar till den moderna västerländska kulturens reflektion över människan som skapad av och skapare av historien.¹⁶ Genom sin koppling till samhället och samtiden finns en aspekt av läroprocess i begreppet historiemedvetande. Jensen lyfter fram identitetsbildning och normtillägnet som delar av läroprocessen.¹⁷ Dessa läroprocesser täcker både de icke-reflekterande och de reflekterande delarna av historiemedvetandet och försiggår i det moderna samhället både inom familj och släkt i vardagslivet och inom skolan under statligt överinseende.¹⁸ Med Kenneth Nordgren formulering heter det:

sociokulturella läroprocesser är viktiga för formerandet av ett historiemedvetande, men den roll som skolundervisningen spelar är relativt utforskad. En individs historiemedvetande skapas inte i skolan. Det finns där redan. Däremot kan förståelsen av sambanden mellan dåtid, nutid och framtid utvecklas i olika riktningar.¹⁹

---

¹² Karlsson 2009, s. 52.

¹³ Rüsen 2005, s. 21ff.

¹⁴ Rüsen 2004, s. 95ff.

¹⁵ Nordgren 2006, s. 14–22, 39.

¹⁶ Jensen 1997, s. 58–59.

¹⁷ Jensen 1997, s. 72–81.

¹⁸ Nordgren 2006, s. 27–30.

¹⁹ Nordgren 2006, s. 41.

Skolan blir därmed till ett viktigt studieobjekt om man önskar förstå en viss tidsperiods historiemedvetande och hur samhällets centrala institutioner försökt påverka detsamma. Perioden 1930–1950 har alltså identifierats som en period där historiemedvetande och historiebruk förändrades stort. Skolundervisningens relation till denna förändring är emellertid betydligt mindre undersökt. Särskilt om man ser till andra delar av skolan än läromedel.

Källor till ett historiskt historiemedvetande

Var och hur kan historieundervisning och historiemedvetande studeras? Den historiska dimensionen av studien gör att intervjuer och deltagande observationer inte är möjliga. Niklas Ammert, som studerat historiemedvetande i svenska läroböcker, definierar historieundervisning som "den organiserade verksamhet inom skolans ram som, i enlighet med gällande lagfästa styrdokument, behandlar och förmedlar stoff av historisk karaktär".²⁰ Han fortsätter sedan med att säga att det ideala studieobjektet vore att undersöka hur undervisningen konkret gick till. En väg är att försöka studera lärarens arbete i den konkreta undervisningssituationen i klassrummet. För en historisk studie medför detta svårigheter; undervisningssituationer är sällan dokumenterade för eftervärlden och lärares egna undervisningsmaterial finns sällan bevarat. Elevernas egna minnen av undervisningen och erfarenheter så som de finns beskrivna i exempelvis memoarer, och som används av Göran Andolf i hans studie av historieundervisningen på gymnasiet 1820–1965, avvisar Ammert som alltför anekdotiska och som svaga ur ett källkritiskt perspektiv. Ammert konstaterar slutligen i sin genomgång av tänkbara källor för en studie av historiemedvetande i historieundervisningen att endast läroböcker återstår som "den mest hanterbara källan till undervisningen".²¹ Och det är också den som är den dominerande källan i Andolfs studie och som även dominerar i övriga studier av skolans historieundervisning.²²

Genom läromedelsstudier framträder den idealbild som läroboksförfattare och skolans ledning, centralt och lokalt, ville att eleverna skulle ta till sig. Forskning som berört perioden från andra halvan av 1900-talet har visat att den svenska skolundervisningen till hög grad var, och är, styrd av läroboken.²³ Men det finns också forskningsbelägg som talar för att lärobokens idealbild och lärarens undervisning inte helt okritiskt eller obehandlat tas upp av eleverna. Janne Holmén skriver i sin studie av läroböcker: "Läroböckerna har alltid varit viktiga för undervisningens utformning, men de har aldrig varit lika med undervisningen." Han pekar på att enskilda lärare ofta kunde spela en stor roll för vilken undervisning som skulle bedrivas i klassrummen.²⁴ Viktigt att ta i beaktan är att eleverna i sig inte är tomma kärl som tar till sig undervisningen obearbetat, allt filtreras genom elevens egen personlighet, kunskap och erfarenhet.²⁵

---

²⁰ Ammert 2008, s. 16.

²¹ Ammert 2008, s. 16.

²² Andolf 1972; Holmén 2006.

²³ Holmén 2006, s. 23–24; Ammert, s. 16–18.

²⁴ Holmén 2006, s. 24.

²⁵ Ullström 2002, s. 29–30.

Ammert avslutar sin studie av läroböcker i historia med att konstatera följande: "Läroböckerna innehåller textavsnitt som appellerar till läsarens historiemedvetande och som därigenom kan sätta henne i kontakt med en annan tid. Dessa perspektiv visar hur det osamtidiga kan upplevas som samtidigt."²⁶ Genom att studera budskapet – men inte mottagandet – blir *kan* ett viktigt ord i Ammerts resultat. För Ammert som läsare framträder ett historiemedvetande, om och hur det gjorde det för den samtid som läroböckerna användes i kan han inget säga. Om detta är Ammert medveten. I inledningen till studien lyfter han fram att historiemedvetandet är något som "finns i människors huvuden och som inte låter sig studeras *per se*" men "forskningen kan studera om undervisningen har förutsättningar att utveckla elevernas historiemedvetande eller inte".²⁷

Ett sätt att komma närmare undervisningens betydelse och elevens egna bildade uppfattningar, eller med ett annat ord reception, av undervisningen är att se till material som eleven själv producerat under sin skolgång. Genom detta kan man gå från att studera undervisningens förutsättningar till dess praktik och resultat. Material producerat av elever, i form av texter av olika slag, är en källtyp som Ammert överhuvudtaget inte diskuterar i sin avhandling. I didaktiska studier av den samtida skolan är det dock ett mycket vanligt förekommande källmaterial.²⁸ I sin historiedidaktiska licentiatavhandling *Att finna mening i ett historieprov* använder sig Lars Andersson Hult av prov i historia för att studera svenska elevers historiemedvetande 2010.²⁹ Andersson Hult lät själv konstruera ett prov som enligt hans utgångspunkter bäst kunde vaska fram utsagor som speglade ett historiemedvetande hos eleverna. I en studie som denna med ett historiskt perspektiv är detta inte möjligt. Den utväg som finns är att vända sig till de prov som skrevs i den tid som studeras. I Sverige finns de examensskrivningar som skrevs i samband med studentexamen från 1800-talets andra hälft fram till 1960-talets slut väl bevarade i stora mängder.

Studentexamen avslutade idealt studietiden vid läroverken. Och det var studentexamen som gav rätt till studier vid universitet och högskolor. Den infördes 1862 då den ersatte universitetets inträdesprövningar. Studentexamen bestod av muntliga och skriftliga prövningar. Dessa bedömdes av både läroverkens lärare kollegialt och av regeringen utsedda censorer från universitet och högskolor. De skriftliga proven hölls under vårterminens mitt och följdes vid dess slut av muntliga förhör inför lärare, examensvittnen och censorer. I de skriftliga proven skrev samtliga prov i modersmålet och utifrån linje i ämnena latin, moderna språk, matematik och fysik. I skrivningen i modersmålet skulle abiturienten, den benämning som användes för elever som gick upp för prövning i studentexamen, skriva uppsats utifrån ett föregivet ämne. Varje år fanns ett urval av allmänna och mer skolämnesbundna uppsatsämnen. Exempel på

---

²⁶ Ammert 2008, s. 218.

²⁷ Ammert 2008, s. 15. Ammert efterlyser i sin studie fler studier av elevernas läsningar av läroböcker i historia, se Ammert 2008, s. 209.

²⁸ Se t.ex. Clavier 2011; Andersson Hult 2012.

²⁹ Andersson Hult 2012, s. 70–75.

det förra från 1950 är "Betydelsefulla faktorer vid yrkesvalet", och på det senare "Elektronen". Vid varje skrivningstillfälle under perioden 1930–1950 förekom minst ett par historiska ämnen, förutom de antika ämnen som det oftast fanns minst ett av varje år.

I sin avhandling *Borgerlighetens söner och döttrar* använder den historiskt inriktade utbildningssociologen Sara Backman Prytz studentuppsatser för att studera konstruktionen av kön och klass bland kvinnliga och manliga läroverks-elever under decennierna runt år 1900. Backman Prytz intresse är skolan som klass- och könsskapande arena.³⁰ Ett mer historiskt ämnesdidaktiskt perspektiv finns hos de två litteraturvetarna Bengt-Göran Martinsson och Sten-Olof Ullström som har använt sig av studentskrivningar i modersmålet för att studera hur litteraturundervisningen och dess elever förhöll sig till skönlitteratur respektive hur bilden av August Strindberg förändrades i gymnasiet.³¹ Martinssons studie är i huvudsak kvantitativ medan Ullström gör en närmare läsning av enskilda uppsatser under perioden 1912–1960 och ställer dem även i relation till styrdokument och läroböcker.

Ullström för i sin studie ingående resonemang om det särskilda i det sammanhang och syfte som elever producerar text i skolan. Studentskrivningen, eller någon annan form av skoluppsats, kan inte ses som elevens helt självständiga ventilerande av sina uppfattningar och erfarenheter. Den är skriven i en mycket bestämd kontext där uppsatsen skrivs för att den måste skrivas och eleven har mer eller mindre klara uppfattningar om vilken typ av text och vilka formuleringar och i vissa fall åsikter som kan ge högre respektive lägre betyg. I sin studie av uppsatser om Strindberg berör Sten-Olof Ullström skoluppsatsens för- och nackdelar utifrån detta perspektiv. Med stöd av den norske språkforskaren Kjell Lars Berge talar Ullström om skoluppsatsernas "dubbelbindning" – de har i sig en form och tilltal som ger att de kan förfalla tillkomna av en orsak, men är egentligen tillkomna i ett helt annat syfte. Skoluppsatsen är ett slags strategiskt handlande då den som skriver vill uppnå vissa mål som endast kan uppnås genom skrivandet av texten, i detta fall en studentexamen. Skrivandet präglas av instrumentalism som kan ta sig uttryck av ett spelat intresse för en uppgift som den skrivande egentligen inte har något personligt intresse av. Eleven gör det den blir tillsagd att göra och på så sätt får eleven ett betyg eller en examen. Till skillnad från annan text i samhället saknar skoluppsatsen en egen inre motivation eller ett kommunicerande syfte, men den försöker efterlikna meningsfulla kommunikativa handlingar.³² Typexemplet kan vara övandet att skriva insändare; varje år skrivs tusentals texter i form av tidningsinsändare i svenska klassrum som aldrig publiceras i någon tidning. Studentskrivningarna hade ofta i sin ämnesformulering en tydligt argumenterande utgångspunkt. Exempel på detta är ämnet "Några ledande gestalter i svensk politik under 1900-talet" där den skrivande förväntas motivera varför den valt att beröra just detta urval.

---

³⁰ Backman Prytz 2014.

³¹ Martinsson 1989; Ullström 2002.

³² Ullström 2002, s. 27–29.

Ullström poängterar att en studentskrivning inte enbart kan ses som strategisk. Vid sidan av det strategiska handlandet finns det ofta i uppsatserna också ett kommunikativt handlande där elevens egen förståelse framträder. Ullström skriver: "Det yttre tvång som dikterar provsituationen bestämmer förmodligen skrivhandlingen men behöver inte betyda att skribenten fullständigt undertrycker egna föreställningar och värderingar."³³ Kenneth Nordgren förstår i sin studie av historiemedvetande som kommunikation:

Att studera historiemedvetande innebär att i konkreta berättelser söka bakåt efter berättaren och framåt efter mottagaren, utåt efter den historiekulturella kontexten samt inåt efter de mönster som formar berättelsens intrig.³⁴

Denna förståelse av historiemedvetande passar väl med Ullströms syn på studentskrivningarna som en kommunikativ handling i en speciell typ av kontext.

Med inspiration från Ullströms resonemang om elevtexten och vad vi vet om studentskrivningarnas utformning och genomförande är det möjligt att peka ut ett antal styrkor och brister i att använda studentskrivningarna som källa för att studera elevers historiemedvetande. En av de främsta styrkorna med materialet är att det är ett av få bevarade material från undervisningen som är producerat av de som undervisningen riktas mot. En annan styrka är att eleven får skriva förhållandevis fritt utifrån endast en rubrik vilket ökar möjligheterna till att elevens eget historiemedvetande framträder i högre grad, än i till exempel i ett prov med mer specifika frågor och förklaringar. Genom att det fanns ett flertal historiska skrivningsämnen för varje år finns en möjlighet att se ett mer allmänt eller bredare historiskt förhållningssätt bland en viss årskull än om alla hade skrivit om samma ämne.

En klar svaghet i materialet är, som Ullström skriver, att det främst är ett strategiskt handlande som ligger bakom skrivandet. Eleven skriver det den tror ska ge högst betyg eller det som säkrast ger ett godkänt betyg. Och trots att det fanns ett flertal historiska ämnen varje år finns det möjlighet att andra ämnen hade gett en tydligare bild av historiemedvetande. Till skillnad från frågorna i Andersson Hults studie var frågorna i studentexamen inte konstruerade för att aktivera ett historiemedvetande. Eftersom eleverna kunde välja mellan ett knappt tiotal ämnen finns det också en risk att de som valt att skriva just i historia är de med särskilt stort personligt intresse för ämnet eller de som just läst in sig på ett visst ämne som råkar komma upp i listan över skrivningsämnen. Trots bristerna i uppsatsmaterialet talar mycket för, utifrån syfte och frågeställning, att de är den bästa källa som finns bevarad för att studera historiemedvetande bland elever.

Att material från läroverk, och inte någon annan skolform, valts grundar sig främst på att det var på läroverksnivån en djupare och mer omfattande undervisning i historia bedrevs. I folkskolan var undervisning främst fokuserad på

---

³³ Ullström 2002, s. 29.

³⁴ Nordgren 2006, s. 38.

den nationella historien och med ett patriarkaliskt samhällsfostrande syfte enligt Tomas Englund.³⁵ Det är också först i läroverken som eleverna själva producerade mer omfattande skriftliga material som kan tänkas vara så omfattande att ett historiemedvetande kan studeras. Läroverken är också intressanta att studera eftersom ämnesinnehåll till stor del utvecklades där och kan ge en ökad förståelse för ämnesundervisningen vid dagens högstudier och gymnasier.³⁶

Det huvudsakliga källmaterialet i studien är studentskrivningar som behandlar historiska teman från åren 1930 och 1950. För att kunna måla upp en så bred bild som möjligt av skolans och elevens historiemedvetande, och stärka fokus på hur ett historiemedvetande uttrycks, har dels rent historiska ämnen, som "Reformationens betydelse för Sverige i politiskt hänseende", dels ämnen där eleven själv kunnat välja i vilken mån en historisk aspekt tas med, som "Arbetare och arbetsgivare", valts ut.³⁷ De mer allmänna ämnena kan tydligare än de rent historiska fånga elevens uppfattning om historiens koppling till ett nu och till en framtid.

Samtliga studentskrivningar i studien kommer från Högre allmänna läroverket i Uppsala. Läroverket i Uppsala var väletablerat med elevupptag från såväl Uppsala stad som omkringliggande område.³⁸ Vid sidan av Högre allmänna läroverket i Uppsala fanns under studieperioden Uppsala enskilda läroverk samt Högre allmänna läroverket för flickor som båda hade studentexamensrätt. Då denna studie inte kommer att studera elevernas sociala bakgrund eller kön och dess koppling till skrivningarna har uppsatser endast från Högre allmänna läroverket medtagits i studien. Studentskrivningarna från Högre allmänna läroverket i Uppsala finns välbevarade i Landsarkivet i Uppsala.

För att kunna besvara frågor om den historiska närhetens betydelse har för varje nedslagspunkt ämnen valts som både behandlar nyare och äldre historia, vilket gjort att skrivningar från åren före eller efter nedslagsåret har tagits med för att kunna fylla detta krav. För att kunna ställa frågor om geografins relation till historiemedvetandet har ämnen som berör både nationell och internationell historia tagits med i studien.

I en studie av elevtexter är det av vikt att förstå relationen mellan undervisning och studenttext. För att göra detta kommer de läroböcker som användes i undervisningen vid respektive tillfälle att användas för att ge en bild av skolans officiella historiemedvetande för tiden. Till stöd för detta kommer även tidigare forskning om läromedel i ämnet historia att användas. Läroböckernas texter måste också finnas med eftersom Ullström i sin studie pekar på att vissa studentskrivningar bar på mycket klara likheter med läroböckerna. Inbördes variation och likhet i uppsatser från samma klass eller årskull kan visa på lärares och läroboks betydelse samt elevens utrymme till ett personligt historiemedvetande.

---

³⁵ Englund 1986, s. 482–483.

³⁶ Larsson & Prytz 2011, s. 121.

³⁷ Båda var skrivningsämnen vårterminen 1930.

³⁸ Backman Prytz 2014, s. 36.

Uppsatsförfattarna och de rättande lärarna har i undersökningen anonymiserats och uppsatserna refereras till med ett av mig givet nummer. Uppsatsförfattarnas namn kan i en undersökning som tar hänsyn till den skrivandes socioekonomiska bakgrund och etnicitet vara av värde. I denna studie kommer dessa variabler inte att studeras på en individnivå. I bilaga 1 återfinns samtliga uppsatser i studien med det nummer de refereras till i undersökningen samt betyg.³⁹

Att närma sig ett historiemedvetande

Hur kan då ett historiemedvetande studeras? I sig finns historiemedvetandet, som alla psykologiska fenomen, i människor eller kollektiv. Det vi kan studera är dess olika uttryck i form av berättelser och handlingar.⁴⁰ I föreliggande studie rör det sig om berättelser och handlingar i skolans kontext och i huvudsak i form av berättelser som läroböcker och elevernas egna texter.

Jörn Rüsen har utarbetat en modell för historiemedvetandets funktion. I denna svarar historiemedvetandet mot fyra grundläggande behov:

1. *Bekräftelse*: människor söker legitimitet för sin syn på tillvaron
2. *Regelbundenhet*: människor har behov av att placera in sig och sin omgivning i förståeliga mönster av regelbundenhet
3. *Ifrågasättande*: människor kan ha behov av att ifrågasätta nuvarande situation
4. *Förändring*: människor kan ha behov av att förstå och förhålla sig till förändring⁴¹

Dessa fyra funktioner för historien har i den svenska forskning som behandlat Rüsen benämnts: traditionell eller traditionsbärande, exemplarisk eller mönsterskapande, kritisk och genetisk. Med traditionell åsyftas en uppfattning om historien som bekräftande – historien legitimerar rådande tillstånd. I en exemplarisk berättelse blir historien sedelärande men också visande på regelbundenhet. I kritisk berättelse används historien för att ifrågasätta nuvarande och tidigare ordningar. Rüsen talar här om den inneboende mänskliga förmågan att säga nej till traditioner och regler. En fjärde nivå är den genetiska där de tre tidigare kategorierna verkar tillsammans och utgångspunkten är att mänskliga samhällen är föränderliga men ändå förståeliga.⁴² Till skillnad mot det kritiska perspektivet, som vill ersätta ett system med ett annat, tar det genetiska perspektivet fasta på förändringen i sig. Rüsen ser det genetiska perspektivet som "The pattern that finds the change itself meaningful".⁴³ Och en bit längre fram i

---

³⁹ Betygsskalan var den samma 1930 och 1950: A (Berömlig), a (Med utmärkt beröm godkänd), AB (Med beröm godkänd), Ba (Icke utan beröm godkänd), B (Godkänd), BC (Icke fullt godkänd) och C (Underkänd).

⁴⁰ Nordgren 2006, s. 41.

⁴¹ Rüsen 1987, s. 92.

⁴² Rüsen 1987, s. 91–92; Nordgren 2006, s. 47; Andersson Hult 2012, s. 39–43.

⁴³ Rüsen 1987, s. 92.

samma text skriver han att den genetiska berättelsen "present continuity as development, in which the alteration of forms of life is necessary for their permanence".⁴⁴ De fyra stadierna är inordnade i en hierarkisk relation där den genetiska är den mest avancerade samtidigt som den bygger på delar från de tre lägre nivåerna.⁴⁵

I sin studie av historieprov på 2000-talet använder Lars Andersson Hult sig av en typologi som till stora delar hämtat inspiration från Jörn Rüsens förståelse av fyra möjliga funktioner för en historisk berättelse.⁴⁶ Andersson Hult bygger sedan upp matriser för att kunna studera olika aspekter, eller uttryck för, de olika kategorierna av historiemedvetande. Detta låter sig göras om studien som i Andersson Hults fall bygger på ett av forskaren producerat källmaterial. Han kan formulera provfrågor som genererar kvantifierbara provsvar vilka i sin tur kan placeras in i matrisen.⁴⁷

I en historisk studie saknas denna möjlighet och att rakt av använda Andersson Hults matriser vore inte möjligt eftersom elevernas svar mycket sällan skulle kunna placeras in i dessa. Och om det kunde göras är sannolikheten stor att de förutbestämda frågorna och en viss dominerande syn vid skrivningstillfället styr uppsatsernas innehåll mot en viss kategori. Risken blir därmed stor att missa de individuella särdragen. Kenneth Nordgren utgår också från Rüsens fyra kategorier i sina analyser av historiemedvetande i syriska och assyriska tidskrifter.⁴⁸ Detta är en materialkategori mer lik studentskrivningarna som undersöks i denna studie då de inte primärt är skapade för att få fram ett historiemedvetande. Hans sätt att förhålla sig till Rösen är mer flexibelt och lyhört inför materialet än Andersson Hults. Och i Kenneth Nordgrens efterföljd anser jag att de fyra kategorierna är "ett bra stöd för att diskutera både den historiografiska förändringen och berättelsens ontologiska dimension".⁴⁹

Utifrån Jörn Rüsens betoning av historiemedvetande som orienteringsverktyg för människan har forskare som Bernhard Eric Jensen och Niklas Ammert försökt att utarbeta verktyg för att komma åt historiemedvetandets konkreta uttryck. Dessa verktyg fångar också in viktiga aspekter av de ovan diskuterade fyra kategorierna av berättelse: traditionell, exemplarisk, kritisk och genetisk. I sin studie av läroböcker utarbetar Ammert en metod för att i lärobokstexten kunna utläsa olika dimensioner av historiemedvetande där de olika kategorierna kan fånga ett historiemedvetande genom att se vad som lyfts fram i historien och hur det framställs. Detta är ett angreppssätt som även är lämpligt för analys av historiemedvetande i elevtexter. Ammert formulerar tre kategorier

---

⁴⁴ Rösen 1987, s. 93.

⁴⁵ Rösen 1987 s. 93–94.

⁴⁶ Andersson Hult 2012, s. 39–43.

⁴⁷ Anderson Hult, 2012, s. 70–85.

⁴⁸ Nordgren 2006, s. 125–127.

⁴⁹ Nordgren 2006, s. 126.

– som i realiteten ofta överlappar varandra – av lärprocesser i vilka historiemedvetande kan komma till uttryck.⁵⁰ Nedan presenteras dessa kategorier. De har ställts upp tillsammans med underfrågor som formulerats för att kunna spåra olika kategorier av historiemedvetande i studentuppsatserna. Dessa frågor kommer sedan att styra den empiriska undersökningen.

A. *Identitetsbildning*: historiemedvetande som en identitetsskapande process. Här fokuseras på textens vi och de. Framställs, och i så fall hur, ett vi i texten? Och hur beskrivs de som inte är vi?

B. *Tolkningsram för mänskligt agerande och aktörskap*: historien som en förklarande faktor för att förstå och legitimera handlingar och relationer mellan människor. Här fokuseras på hur historien används för att förklara och legitimera handlingar och relationer. Hur förklaras en individs eller grupps handlande? Vad är legitimt respektive illegitimt handlande? Kopplad till historien som tolkningsram är en moralisk aspekt. Hur värderas historiska personer och skeenden ur en moralisk vinkel?

C. *Tolkningsram för förändring*: historiemedvetande som en förutsättning för att förstå processer, händelseförlopp och förändring. Här fokuseras på de narrativa aspekterna av historiemedvetandet. Hur förstås och förklaras ett historiskt förlopp, en historisk process? Hur görs och förstås kopplingar mellan olika historiska skeenden eller epoker? Vad lyfts fram som viktigt, vad är mindre viktigt? Hur kopplas olika delar samman i en förändringsprocess? Vilken betydelse ges historien för att förklara och förstå nuet och framtiden?

Läroverkens funktion och förändring

Med 1878 års skollag skapades de allmänna läroverken som kom att bestå som skolform fram till 1960-talets gymnasiereform. Sedan århundraden hade dock, främst i stiftsstäderna, funnits föregångare där en undervisning på relativt hög nivå getts.⁵¹ I lagen reglerades också de linjer som kom att vara bestående i läroverken fram till och med 1957: hel- och halvklassisk med fokus på humaniora och klassiska språk⁵² samt en reallinje med fokus på matematik och naturvetenskap. Först 1957 tillkom en allmän linje där tyngdpunkten låg på de samhällsvetenskapliga ämnena.

På många sätt uppvisar läroverken en enhetlighet under stora delar av den över hundraåriga period de existerade. I 1905 års läroverksstadga delades läroverken upp i en sexårig realskola, som kunde avslutas med en realexamen, följt av ett linjeindelad fyraårigt gymnasium som avslutades med en studentexamen. Under 1900-talet kom de olika skolformerna folkskola och läroverk allt mer att kopplas samman genom statens aktiva försorg. En omfattande skolreform genomfördes 1927 med tanken att alla elever skulle gå minst fyra år i folkskola innan de flyttade till läroverk. Genom detta försökte staten stärka folkskolans ställning

---

⁵⁰ Ammert 2008, s. 65–66.

⁵¹ Richardsson 2004, s. 90–98.

⁵² På den helklassiska linjen lästes både latin och grekiska, på den halvklassiska endast latin.

gentemot andra skolformer, detta förstärktes också av att alla statsbidrag till andra skolor som bedrev undervisning upp till fjärde klass drogs in. Ett argument från statsmaktens sida för reformerna var att öka möjligheterna för elever att gå från folkskola till läroverk. Resultatet av detta blev att det under perioden 1927–1950 skedde en ökning av antalet elever i läroverken och av dessa var en ökande del från ekonomiskt mindre starka samhällsgrupper. Samma år gavs också flickor tillträde till de statliga läroverken vilket ytterligare bidrog till en breddning av elevunderlaget.⁵³

Under hela perioden 1878–1966 då läroverken existerade i en någorlunda enhetlig form var de en utbildning för ett fåtal av varje årskull av befolkningen. Läroverken var främst till för de som skulle gå vidare till universitetsstudier och/eller högre statliga tjänster. För den period som studeras här var antalet studentexamina varje år relativt låg. Under 1930-talet gick cirka 500 000 elever i folkskolan. År 1930 gick i de statliga allmänna läroverken totalt 24 339 elever och i gymnasiet 7 320.⁵⁴ Sett till antalet studentexamina sker en ökning under perioden 1930–1950, vilket framkommer i tabell 1 nedan.⁵⁵ För Högre allmänna läroverket i Uppsalas del är ökningen av antalet studentexamina endast marginell vilket kan vara orsakat av att det i Uppsala fanns flera läroverk jämte det Högre allmänna.

Tabell 1. Studentexamina i riket och på Högre allmänna läroverket i Uppsala

År	Studentexamina i riket	Studentexamina Högre allmänna läroverket i Uppsala
1930	2 248	57
1950	4 497	59

Källa: Richardsson 2004, s. 98; Redogörelse för Högre Allmänna Läroverket i Uppsala 1930–1931 och 1950–1951.

Historieundervisningen 1930–1950

Historikerna Göran Andolf och Niklas Ammert har båda undersökt historieundervisningen under perioden 1930–1950. Andolf visar hur synen på vad som ligger i ämnet historia förändras under det sena 1800-talet. Ett tydligare helt dominerande intresse för staten, dess funktion och agerande breddas och ekonomiska och kulturella aspekter börjar alltmer att beaktas. Denna utveckling tränger också in i undervisning och läroböcker under perioden.⁵⁶ Evert Ullstad, som skrivit modersmålsskrivningarnas historia, har pekat på att historieämnena gavs ett mer globalt perspektiv under 1900-talets gång och att socioekonomiska aspekter kom att spela än större roll jämte de från början politiska dominerande.⁵⁷ Ammert, som använder sig av Rüsens fyra olika typer av berättelser, i sin analys av läroböcker i historia under 1900-talet, har visat att de traditionella

⁵³ Larsson & Prytz 2011, s. 125–128.

⁵⁴ Richardsson 2004, s. 113–114.

⁵⁵ Richardsson 2004, s. 98.

⁵⁶ Andolf 1972, s. 37–47, 283–294.

⁵⁷ Ullstad 1962.

och exemplariska berättelserna var de dominerande in på 1960-talet. Från 1960-talet kom dessa berättelser allt mer att få samsas med berättelser av kritisk och genetisk art. Ammert undersöker i sin studie läroböcker från mellanstadiet till gymnasiet och kan visa att det främst är på de lägre stadierna de kritiska och genetiska berättelserna tar allt större plats under 1900-talets senare del. På gymnasiet dominerade alltså traditionella berättelser.⁵⁸

Pedagogikforskaren Tomas Englund berör periodens historieundervisning i sin historiskt orienterade studie om samhällsorientering och medborgarfostran i den svenska skolan. Englund har visat hur historieämnet vid läroverken under perioden från 1930 till 1950 präglades av en relativt hög grad av kontinuitet sett till de metodiska anvisningarna, som var en del av skolans läroplan, och lärobokstexter. I många fall användes samma läroböcker, i olika upplagor, under hela perioden med endast smärre ändringar mellan de olika upplagorna. Tomas Englund pekar dock på att metदानvisningarna från 1951 beskriver historieämnet som "vetenskapligt skolande och perspektivgivande" till förmån för den äldre betoningen av dess "karaktärsfostrande" uppgift.

Tillsammans med dessa förändringar i ämnets formulering i metदानvisningarna skedde ett flertal andra betydelsefulla förändringar kopplade till ämnet historia under perioden. Inom universitetsämnet historia pågick under perioden en kamp mellan en traditionell grupp historiker som hade den historiska berättelsen i centrum och en grupp som framförde strängare vetenskapliga krav på ämnet.⁵⁹

Disposition

Efter det inledande avsnittet med tidigare forskning, frågeställning och metod följer undersökningen. Denna består av tre huvuddelar: undersökning av 1930 och 1950 års skrivningar samt en avslutande analys. Vart och ett av uppsatsämnena de två nedslagsåren behandlas först var för sig och sedan görs en gemensam analys för årens uppsatser som avslutning.

---

⁵⁸ Ammert 2008.

⁵⁹ Gunneriusson 2002.

Vi och de bland historiens aktörer. Historiemedvetande i 1930 års studentskrivningar

År 1930 var två av ämnena vid vårterminens studentskrivningar uttalat historiska eller samhällsvetenskapliga ämnen: "Reformationens betydelse för Sverige i politiskt hänseende" och "Ryssland och världskriget". I de två uppsatssämnena ligger det i rubrikerna att uppsatsskrivarna måste förhålla sig till såväl historisk förändring – som exempelvis varför reformationen kom att införas i Sverige och vilken roll Ryssland spelade för att världskriget skulle bryta ut 1914 – som aktörskap – exempelvis vilken roll Gustav Vasa hade för reformationens införande. Framställningarna i uppsatserna i det två ämnena är också intressanta att ställa mot varandra då de berör såväl kronologiskt som geografiskt skilda skeenden.

Det tredje uppsatsämnet våren 1930 som kan föras till de historiska är "Arbetare och arbetsgivare". I samtliga uppsatser i detta ämne finns en tydlig historisk dimension. Ämnet kan sägas ligga mellan de två ämnena historia och samhällsvetenskap som vid denna tid var kombinerade i skolämnet "Historia med samhällslära". Totalt valde 20 elever, mer än en tredjedel av uppsatsskrivarna det året, att skriva om något av dessa ämnen. Av dessa valde fem att skriva om Ryssland och världskriget, sju stycken valde reformationens inverkan på Sverige i politiskt hänseende och resterande åtta valde den mer allmänna rubriken "Arbetare och arbetsgivare". De läroböcker som användes 1930 i undervisningen i historia med samhällslära var Gustaf Jacobsons bearbetning av Pallins *Lärobok i nya tidens historia för gymnasiet*, Clas Theodor Odhners av Sven Tunberg bearbetade *Lärobok i fäderneslandets historia*, Hjalmar Holmquists *Lärobok i kyrkohistoria* samt Samuel Krafts bearbetning av Emil Hildebrands *Svensk stats- och samhällskunskap*.⁶⁰ Vid 1930 års studentskrivningar vid Högre allmänna läroverket i Uppsala var samtliga män.

Gustav Vasa, Olaus Petri och Karl XII – historiens aktörer

Samtliga uppsatser i ämnet "Reformationens betydelse för Sverige i politiskt hänseende" inleder sin framställan med Gustav Vasa, som de alla ger en stor betydelse för reformationens inledning i Sverige. En typisk formulering i reformationsuppsatsernas inledning är: "Statens ledning låg vid denna tid i den kraftfulle Gustav Vasas händer, och denne såg snart, vilken oerhörd betydelse reformationen kunde få för hans fosterland."⁶¹ Det är en bild av en kraftfull och viljestark svensk kung som målas upp i denna och de andra uppsatserna. I flera av uppsatserna lyfts det fram hur kungen efter kriget mot Kristian II vill omorganisera det svenska styret, en uppsatsförfattare skriver: "Sedan denne landets förtryckare blivit fördriven satte Gustav Vasa som sitt första mål att ordna landets inre förhållanden."⁶² Problemet för kungen var bara hur han

---

⁶⁰ Redogörelse för Högre Allmänna Läroverket i Uppsala 1930–1931.

⁶¹ Uppsats 30:13.

⁶² Uppsats 30:15.

skulle få resurser till detta, men "då kom emellertid reformationen honom till hjälp", som det heter i en uppsats.⁶³

För samtliga uppsatsskrivare var Gustav Vasas anammande av reformationen styrt av hans vilja att ordna landets inre förhållanden och stärka kungamaktens position gentemot kyrka, adel och bönder – en utveckling som också var tvungen att bygga på en eller flera av dessa grupperns stöd. I en uppsats sammanfattas det med orden "För att stärka sin ställning och frambringa en stark konungamakt förstod konung Gustav Vasa att vinna adeln, vilket skedde på kyrkans bekostnad."⁶⁴ Uppsatsernas framställningar följer här i huvudsak de läroböcker som användes i historieundervisningen, *Lärobok i fäderneslandets historia* och *Lärobok i kyrkohistoria* vilka ger främst en ekonomisk förklaring till Gustav Vasas intresse för reformationen.⁶⁵

Tillsammans med Gustav Vasa lyfts i de flesta av uppsatserna ett antal andra aktörer fram som viktiga för reformationens genomförande. Reformationens idéer spreds till Sverige genom Olaus Petri, som själv studerat i Martin Luthers Wittenberg: "Olaus Petri, en ung smed som från Örebro, började i Sverige verka för Luthers lära och vann på sin sida bl.a. ärkedjaken Laurentius Andreae och konung Gustav."⁶⁶ Petris roll är i uppsatserna den som gav Gustav Vasa medlen för att uppnå det Sverige behövde för att bli en stark självständig stat. Petri och Andrea behandlas emellertid ofta kortfattat i uppsatserna, en orsak kan vara ämnesrubrikens fokus på reformationens politiska aspekter.

Större utrymme och intresse ägnas i de flesta uppsatser istället åt Gustav Vasas efterträdare på den svenska tronen: Erik XIV, Johan III, Sigismund, Karl IX och Gustav II Adolf. När dessa svenska regenter behandlas framträder en liknande bild som av Gustav Vasa, de var alla kraftfulla aktörer som kunde styra det svenska rikets utveckling. Erik XIV och Johan III framträder inte i alla uppsatser och i de fall de omnämns är det ofta kortfattat. Erik XIV:s begränsade roll för reformationens utveckling förklaras i en uppsats med att han inte var "så intresserad av religion som av astrologi".⁶⁷ Johan III ges en något större plats och då är det främst hans försök att skapa en kompromiss mellan katolicism och protestantism genom den så kallade *Röda boken* som behandlas. I de uppsatser som berör Johan III beskrivs hans lockelse till katolicismen som ett problem "Johan III:s förkärlek för katolicismen åstadkom stor oro."⁶⁸

Denna negativa bild av katolicismen i Sverige framträder än tydligare när uppsatsförfattarna behandlar Sigismund. Det katolska kopplas dessutom i flera uppsatser samman med osvenskhet, i en uppsats heter det angående hans styre:

---

⁶³ Uppsats 30:9.

⁶⁴ Uppsats 30:12.

⁶⁵ Odhner & Tunberg 1927, s. 3–12; Holmquist 1924, s. 286–287.

⁶⁶ Uppsats 30:9, liknande framställningar återfinns även i uppsatserna 30:13, 30:14.

⁶⁷ Uppsats 30:9.

⁶⁸ Uppsats 30:12.

”Sigismunds osvenska och katolskt färgade regering.”⁶⁹ I en annan uppsats talas om ”katoliken och den fanatiska jesuiten Sigismund”.⁷⁰ På de knappa sjuttio år som gått sedan Västeråsriksdagen har Sverige i uppsatserna gått från ett land där reformationen främst var ett medel för Gustav Vasa att öka rikets resurser till att bli ett djupt övertygat lutherskt: ”När Sigismunds katolska strävanden blevo alltför häftiga, reagerade man kraftigt häremot, och man grep till vapen för att värna sin tro, vilket skedde på ett eftertryckligt sätt.”⁷¹ Utifrån sammanhanget kan ”man” i citatet tolkas som den svenska menigheten i stort.

I de flesta uppsatserna beskrivs läget under Sigismunds regeringsperiod som en kamp mellan två läger: det katolska polska som stödde kungen och det lutherska svenska som stred för rikets oberoende. Denna förändring förklaras inte djupare i någon uppsats. I flera uppsatser betonas istället böndernas ovilja till reformation: ”reformationen bidrog till att reta upp bönderna”.⁷² Att de sedan stödde hertig Karl i kampen mot Sigismund ses som en naturlighet: ”Då vände sig svenska folket till hertig Karl, som då ingenting hjälpte, började inbördeskrig för att störta Sigismund.”⁷³ En förklaring framträder dock i en uppsats, den nationella friheten: ”Om vi (svenskarna) överginge till katolicismen, skulle Sverige lättare erövrats av Polen. Sedan skulle det vara slut med den svenska friheten.”⁷⁴ Det är således inte katolicismen i sig utan risken att dras samman med Polen som är faran. Samma uppsatsförfattare lyfter också fram hur påvens försök att sätta in en italienare som biskop i Skara bidrog till en ökad ovilja mot katolicismen och att ”denna inblandning i svenskarnas angelägenheter fingo reformations män vind i seglen”.⁷⁵

De negativa omdömen som i uppsatserna ges om såväl Sigismund som det katolska framträder delvis i läroböckerna. I *Lärobok i fäderneslandets historia* framställs Sigismund som en både svag och dubbelspelande kung när hans förhållanden i Sverige med hertig Karl under 1590-talet behandlas. Som sammanfattande omdöme om honom fastslår Odhner och Tunberg att med Sigismund inleddes Polens förfall och därmed fastslås också underförstått att det var tur att han inte blev kvar som kung i Sverige.⁷⁶ Holmquist berör i sin kyrkohistoria hur de bredare befolkningslagren först under 1580-talet genom striderna mellan först Johan III och hertig Karl och sedan mellan Sigismund och hertigen på allvar kom att känna sig som och agera som lutheraner. Hos Holmquist framträder också, till skillnad mot hos Odhner och Tunberg, en tydlig aversion mot det katolska. Om Sigismund heter det till exempel: ”Men med det hemliga förbehållets jesuitmoral svek han sitt löfte.”⁷⁷

---

⁶⁹ Uppsats 30:15.

⁷⁰ Uppsats 30:11. Se även uppsatserna 30:9, 30:11, 30:12.

⁷¹ Uppsats 30:12.

⁷² Uppsats 30:12.

⁷³ Uppsats 30:11.

⁷⁴ Uppsats 30:9.

⁷⁵ Uppsats 30:9.

⁷⁶ Odhner & Tunberg 1927, s. 40–42.

⁷⁷ Holmquist 1924, s. 299–300, citat s. 300.

Den negativa bild av katolicismen och Sverige som ett helt igenom lutherskt land förstärks än mer när uppsatsförfattarna behandlar Sigismunds efterträdare, Karl IX och Gustav II Adolf. De båda lyfts fram som protestantismens försvarare mot det katolska hotet, Karl IX i Sverige och Gustav II Adolf i Europa. "Detta fick Gustav II Adolf, Karl IX:s store son, som med rätta anses vara en av nya tidens största män, protestantismens försvarare och Sveriges kanske störste konung erfar", heter det i en uppsats.⁷⁸ Och i en annan "Som väl var, reste sig det svenska folket under ledning av hertig Karl, sedermera Karl IX, och fördrev den förhatlige monark, som trots sin svenska härkomst, ville skända landets tro och ära."⁷⁹ I uppsatserna om reformationen är det i mycket hög omfattning individer, främst kungarna, som driver utvecklingen. I sistnämnda citat framträder dock en bredare grupp "det svenska folket" som låter sig ledas av hertig Karl. Denna bild av ett enat folk ledd av en stark kung framträder även i andra uppsatser. Efter de katolska segrarna i trettioåriga krigets inledning skriver en uppsatsförfattare att "Alla svenskar voro då ense om att enda sättet var att gripa till vapen för att skydda den protestantiska tron och fosterlandet."⁸⁰ Liksom Karl hade räddat undan svenskarna från att bli en del av Polen räddade Gustav II Adolf svenskarna från att hamna i en ny form av statsbildning som i en uppsats beskrivs som "en stor heterogen statsbildning".⁸¹ En liknande farhåga återfinns även hos Odhner och Tunberg som tar upp riskerna för Sigismunds återkomst på den svenska tronen genom en av den tysk-romerske kejsaren stödd polsk invasion av Sverige under 1620-talets slut.⁸²

Reformationens och dess politiska följder är i uppsatserna i huvudsak en produkt av de svenska kungarnas agerande. Men en viktig del för deras möjlighet att agera är ett stöd från det svenska folket. Såväl kungarna som folket anammar den av Gustav Vasa av resursskäl införda protestantismen relativt snabbt. Och lika snabbt går reformationen från att vara en fråga om resurser till att bli en fråga om tro och folkets rätt till sin egna tro och nationella självbestämmande. Idéerna om rätten till sin egen tro och nationella självbestämmande kom sedan att vara drivande även för svenskarna och deras kungar fram till Karl XII, som är den siste kung som nämns i uppsatserna.

Ett genomgående drag i den svenska nationalkaraktären är kampen för idén, för dennas egen skull. Vi svenskar stredo inte vid Breitenfeld och Narva för att vinna yttre makt eller ära, vi stredo för en hög tanke.⁸³

I uppsatserna om reformationen fungerar historien som en tydlig identitets-skapare. I flera uppsatser talas om ett "vi" – till exempel "vi svenskar stredo".⁸⁴ Detta svenska vi konstrueras i flera av uppsatserna i första hand i kontrast mot det katolska och det polska. I läroböckerna återfinns inte detta tal om ett "vi" i

---

⁷⁸ Uppsats 30:11.

⁷⁹ Uppsats 30:15.

⁸⁰ Uppsats 30:12.

⁸¹ Uppsats 30:15.

⁸² Odhner & Tunberg 1927, s. 61.

⁸³ Uppsats 30:14.

⁸⁴ Uppsats 30:14.

form av Sverige. När Odhner och Tunberg exempelvis skriver om svenskarna under Gustav II Adolf skriver de "sitt eget folk hade han fört an".⁸⁵

Rysk makthunger

I de uppsatser som behandlar det andra historiska uppsatsämnet 1930, "Ryssland och världskriget", är det framförallt en drivkraft som ges till Rysslands utrikespolitiska ageranden före första världskriget. Denna drivkraft är hungern efter makt: "den rena, oförfalskade makthungern, som drivit moskoviten, medan idéerna fått tjäna som camouflage".⁸⁶ Till skillnad från reformationsuppsatserna där kampen för idéen, protestantismen, gavs ett betydande förklaringsvärde, avfärdas alla idéförklaringar när bevekelsegrunderna till det ryska agerandet behandlas. Den panslavistiska rörelsen under 1800-talet blir bara till en täckmantel: "Denna idé hava de styrande [i Ryssland] använt som en täckmantel för sin krassa utvidgningspolitik."⁸⁷ Men trots att idéerna avfärdas som drivkraft ges de ändå en betydelse, en student skriver angående panslavismens betydelse: "en dylik politisk bulvan är obrukbar, om den icke väcker genklang hos flertalet av folket."⁸⁸ Denna makthunger framställs som något evigt ryskt och som i högsta grad fortlevande efter revolutionen 1917–1918: "Panslavismen har bytts mot kommunismen som idé att maskera maktpolitiken".⁸⁹ Detta är en slutsats som ligger nära den som dras i *Lärobok i nya tidens historia för gymnasiet*: "Det bolsjevistiska Ryssland har liksom det tsaristiska slagit in på imperialistisk politik".⁹⁰

I en uppsats, med toppbetyget A, ges en förklaring till den ryska makthungern. Uppsatsförfattaren lyfter fram stäppens öppenhet och hur denna gjort ryssen van att ständigt expandera utan hinder som förklaring.

Vart stäppens son lät sin blick fara, såg han inga skranker resa sig; det vittfamnande i hans kynne kunde helt och fullt ta ut sin rätt. Sålunda ha här alltid förefunnits de psykologiska förutsättningarna för expansion och maktpolitik, för en konsekvent och (ändå) oberäknelig extensiv imperialism.⁹¹

Till skillnad från den svenska historien framträder ytterst få individuella aktörer i uppsatserna. Flitigast förekommande är Bismarck och Lenin som omnämns i tre av de fem uppsatserna som behandlar Ryssland. Bismarck ses som en viktig aktör för Rysslands utveckling då han lyckades medla väl mellan Europas starka stater vid Berlinkongressen 1878. Där han enligt en uppsats kom att spela "den ärlige mäklarens roll".⁹² Bland de ryska aktörerna är Lenin den som ges störst utrymme. I de tre av uppsatserna ges Lenin en viktig roll för att förstå utvecklingen i Ryssland under revolutionen. Lenin blir i uppsatserna till en ordnande

---

⁸⁵ Odhner & Tunberg 1927, s. 66.

⁸⁶ Uppsats 30:19.

⁸⁷ Uppsats 30:20.

⁸⁸ Uppsats 30:20.

⁸⁹ Uppsats 30:19.

⁹⁰ Pallin 1929, s. 221.

⁹¹ Uppsats 30:19.

⁹² Uppsats 30:20, se även 30:17 och 30:19.

kraft i det vilda Ryssland; han är den som kunde "ordna de vilda skarorna".⁹³ I Jacobsons lärobok nämns Lenin överhuvudtaget inte. Bland de ryska aktörer som tas upp är Lenin den ende som ges tillerkänns några positiva drag:

Lenin var mannen, som kunde föra en realistisk anpassningspolitik, men de, som kommit efter honom, ha alla varit mer eller mindre dogmatiska.⁹⁴

Den ryske tsaren och det ryska styret i stort före revolutionen ges inte någon större plats i förklaringarna av förloppet i uppsatserna. Tsaren blir främst till en företrädare för det gamla traditionstyngda och makthungriga styret i Ryssland.⁹⁵

Den mest framträdande aktören i uppsatserna om Ryssland och första världskriget är staterna i sig. I framställningarna är det i huvudsak "Ryssland", "Tyskland" och "Österrike-Ungern" som agerar. Vad som driver de olika staterna till att agera är inte alltid framträdande. Den ovan nämnd ryska makthungern är en faktor. Och kopplad till denna är de andra staternas reaktioner på det ryska agerandet. Såväl uppsatser som läroböcker domineras av en statscentrerad synvinkel på historien.⁹⁶

Makthungern är i uppsatserna den primära förklaringen till den ryska expansionen. Men om en idémässigt driven politik förkastas för att förklara expansionsviljan i sig lyfts idéer ändå fram i en del förklaringar i Rysslandsuppsatserna. Idéerna blir till ett sätt att tillfredsställa det ryska folkets nöd. En uppsatsförfattare gör i anslutning till resonemang om detta en jämförelse mellan det ryska och svenska, det germanska och det slaviska:

Arbetaren och bonden ha ej längre herremannen och förtryckaren av gamla stammen över sig. Denna tillfredsställelse existerar trots de arbetandes ytterst låga löner. Här om någonsin framträder väl skillnaden mellan slavisk och germansk, rysk och svensk mentalitet. För en rysk arbetare betyda orden så mycket, ja nästan allt. Vad en svensk arbetare vill ha, är komfortabla möbler, fina kläder, snygg bostad, kort sagt komfort.⁹⁷

I uppsatsen skapas en tydlig distans mellan skribentens germanska svenska arbetare och den slaviske ryske. Skillnaden skapas här i termer av både ras och nationalitet. En distans skapas också mellan uppsatsförfattaren och arbetaren, oberoende av om denne är rysk eller svensk. Historien får här en tydlig identitetsskapande uppgift i flera plan.

I den lärobok som behandlar Rysslands historia Gustaf Jacobsons bearbetning av Pallins *Lärobok i nya tidens historia för gymnasiet* är framställningarna ofta kortfattade och främst fokuserade på den konkreta händelseutvecklingen. Till

---

⁹³ Uppsats 30:16, se även 30:18.

⁹⁴ Uppsats 30:19.

⁹⁵ Uppsats 30:18 och 30:19.

⁹⁶ Andolf 1972, s. 37–47.

⁹⁷ Uppsats 30:19.

skillnad från uppsatserna om reformationen finns färre direkta kopplingar mellan lärobokstexten och uppsatstexten bland uppsatserna om Ryssland.⁹⁸

Arbetare och arbetsgivare – en nödvändig konflikt?

I uppsatserna som utgår från ämnet "Arbetare och arbetsgivare" börjar de flesta med industrialiseringen och hur relationerna mellan arbetare och arbetsgivare förändrades med denna:

Något, som medförde stora förändringar mellan arbetaren och arbetsgivaren, var storindustrins uppkomst i slutet av 1700-talet i och med uppfinnandet av bl.a. spinn- och vävmaskiner m.m.⁹⁹

Detta är en inledning som bär tydliga likheter med den lärobok som användes i samhällslära, *Svensk stats- och samhällskunskap för gymnasiet*. I avsnittet "Det nutida näringslivets uppkomst" heter det bland annat: "Den omvälvning av de ekonomiska förhållandena, som brukar betecknas som den industriella revolutionen [...] sprängde sönder de gamla formerna för ekonomiskt samhällsliv."¹⁰⁰ I vissa uppsatser går författarna ifrån läroboken och hämtar egna exempel från historien.

Understundom har emellertid förhållandet mellan å ena sidan slavarna och å andra sidan deras husbönder blivit så spänt, att en katastrof varit omöjlig att förhindra. Gå vi tillbaka till antikens historia, finna vi, att dylika slavresningar ej varit så sällsynta. Ett exempel, som ligger oss närmare till hands, är den stora ryska arbetare-revolutionen av år 1917.¹⁰¹

I två andra uppsatser talas dels om att "de gamla vikingarna" inte kände till den undertryckta arbetarens situation, dels att "Motsättningen mellan löntagare och 'långivare' uppkom nog redan, då den första lönen utbetalades."¹⁰²

I samtliga uppsatser i ämnet "Arbetare och arbetsgivare" framställs relationen mellan grupperna som antingen mycket spänd eller åtminstone med en inneboende potential att vara det. Förklaringar till detta förhållande söks i vissa uppsatser i konkurrensen och de materiella förutsättningarna i industrisamhället.

Maskinerna möjliggjorde tillverkning i större skala, och de små verkstäderna med sina få men kunniga hantverkare fingo lämna plats åt större industriella anläggningar, där ej samma yrkesskicklighet fordrades. Den, som ägde fabriker, gruvor eller andra produktionsmedel, kunde snart inhösta lysande vinster, under det att hans arbetare på grund av sin dåliga avlöning ofta fingo en mycket beklagansvärd ställning. Härigenom uppstod en vid klyfta mellan arbetare och arbetsgivare. Motsättningen urartade till en "klasskamp" av ödesdiger omfattning.¹⁰³

---

⁹⁸ Pallin 1929, s. 196–221.

⁹⁹ Uppsats 30:1. Se även uppsatserna 30:2, 30:3, 30:4, 30:5, 30:6, 30:7.

¹⁰⁰ Hildebrand 1948, s. 91.

¹⁰¹ Uppsats 30:6.

¹⁰² Uppsats 30:3 och 30:5.

¹⁰³ Uppsats 30:4, se även uppsats 30:5 och 30:7.

I en del andra uppsatser förs en del mer övergripande resonemang om orsakerna till det spända förhållandet och förklaringar söks i grundläggande mänskliga egenskaper. I en uppsats talas om hur kapitalismen "blott är en slav under den farligaste av alla lidelser, under Mammon".¹⁰⁴ I två andra skrivs om hur både arbetare och arbetsgivare är offer för den "mänskliga egoismen" och att det finns en "självförhåvelse bland arbetarna".¹⁰⁵ En av uppsatserna har ett tydligt historiematerialistiskt perspektiv och där finns en förförståelse av att alla historiska samhällen präglas av konflikt: "De två märkligaste krafterna i vår tids samhälle, arbete och kapital, stå i harnesk mot varandra, och en fruktansvärd strid utkämpas."¹⁰⁶ Och utifrån historiematerialismen kommer det ju till slut en sista strid:

Vi leva i en brytningstid. Gammalt och nytt kämpa hårda strider om herraväldet i världen. Strid avlöser strid... Vi hava upplevat alla tiders fruktansvärdaste kamp, världskriget.¹⁰⁷

Förklaringar söks i uppsatserna således i såväl den historiska situationen som det mänskliga psyket.

Framträdande drag i uppsatserna om arbetare och arbetsgivare är framlyftandet av förändring. Arbetare och arbetsgivare ses visserligen som två historiskt sett mycket gamla grupper men typen av relation dem emellan har förändrats under historiens gång. Den viktigaste förändringen skedde som vi ovan sett vid industrialismens uppkomst men utvecklingen tog inte stopp där. I samtliga uppsatser som berör ämnet beskrivs en utveckling med framväxt av arbetar- och arbetsgivarorganisationer och växlingar i maktbalansen mellan de två grupperna under 1800- och 1900-talen.¹⁰⁸ Denna utveckling finns tämligen schematiskt framställd i *Svensk stats- och samhällskunskap för gymnasiet* som kan ha fungerat som en grund för texterna i studentuppsatserna men måste också ha kompletterats med lärarens undervisning eller elevernas egna engagemang i frågan.¹⁰⁹

En moralisk aspekt av historien framträder till viss del i uppsatserna om "Arbetare och arbetsgivare". I tre uppsatser varnas för risken med ett samhälle styrt av arbetare. Två av dessa ser risken att Sverige ska bli som Sovjetunionen.¹¹⁰ Den ena av dess betonar att det är arbetsgivarna som lidit mest i Ryssland sedan revolutionen bröt ut.¹¹¹ I den andra tas exempel med att om arbetarna och fackförbunden fick alltför stor makt skulle en arbetsgivare inte kunna avskeda som han ville, till exempel "fyllerister".¹¹² En av uppsatsförfattarna gör en längre

---

¹⁰⁴ Uppsats 30:6

¹⁰⁵ Uppsatserna 30:2 och 30:5.

¹⁰⁶ Uppsats 30:8.

¹⁰⁷ Uppsats 30:8.

¹⁰⁸ Uppsats 30:1–30:8.

¹⁰⁹ Hildebrand 1948, s. 92–93, 106–107.

¹¹⁰ Uppsats 30:4 och 30:6.

¹¹¹ Uppsats 30:6.

¹¹² Uppsats 30:3.

utläggning om lönearbetarens natur och lyfter fram fördelarna med ackordslön. Arbetare utan ackord tenderar att ägna sig åt annat än arbete – i uppsatsen nämns rökning och pilsnerdrickande – medan ackordsarbetaren riktar sin flit åt arbetet.¹¹³

I uppsatserna om arbetare och arbetsgivare pågår inte ett lika tydligt skapande av vi och de som inom de två andra uppsatsämnena. En viss distans kan dock skönjas när uppsatsförfattarna skriver om arbetare vilket skulle kunna förklaras med elevernas socioekonomiska bakgrund.¹¹⁴ En likartad distans kan emellertid också skönjas i behandlandet av arbetsgivare. Distansen mot såväl arbetare som arbetsgivare är också kopplad till uppsatsernas stil som präglas av en saklig distans till det behandlade. I en uppsats görs en analys av relationen mellan arbetare och arbetsgivare inom olika branscher. Uppsatsförfattaren konstaterar däri att skillnaden mellan arbetare och arbetsgivare är mycket liten på mindre jordbruk där bonden enligt uppsatsförfattaren talar om "sina karlar" och "sina arbetare".¹¹⁵

Historien, nuet och framtiden

En viktig skillnad mellan den svenska reformationen och den ryska revolutionen är att de för uppsatsförfattarna befinner sig på olika avstånd i tiden. Världskriget och revolutionen i Ryssland ligger båda mindre än två decennier bort för abiturienterna 1930. I några av rysslandsuppsatserna görs uttalanden om den fortsatta utvecklingen i Ryssland. Detta är inget som finns antytt i ämnesformuleringen. I en uppsats skriver författaren om den styrande regimen i Ryssland 1930:

Man vill kollektivisera jordbruket, utplåna familjesamhörigheten och all privat äganderätt, och man för en häftig kamp mot kyrkan. Under sådana förhållanden är det självfallet svårt för Ryssland att bestå. [...] Man har förgripit sig på religionen, och något sådant kan ett folk icke tåla, det må vara huru radikalt sinnat som helst. Det var exempelvis något liknande, som framkallade reaktionen i Frankrike efter den stora revolutionen 1789 och dess våldsdåd.¹¹⁶

Uppsatsförfattaren gör som framgår av citatet en jämförelse mellan utvecklingen i Ryssland och den under franska revolutionen. I uppsatserna om reformationen finns i vissa liknande ansatser att relatera ett historiskt skeende till ett längre historiskt perspektiv och i vissa fall ända fram till nuet. Samtliga reformationsuppsatser ser reformationen som en viktig orsak till Sveriges position som stormakt under 1600-talet. I vissa uppsatser dras tråden än längre.

Det är naturligtvis svårt att yttra sig om hur förhållandena blivit ifall katolicismen behållit sin maktställning i landet, men det troliga är, att svenska folkets

---

¹¹³ Uppsats 30:1.

¹¹⁴ Ullström 2002, s. 66–69.

¹¹⁵ Uppsats 30:1.

¹¹⁶ Uppsats 30:18.

självständighet inom t.ex. den naturvetenskapliga forskningen mindre kommit till sin rätt, om så varit fallet.¹¹⁷

I citatet ovan blir reformationen till en fråga om frihet och självständighet i tanken. Ett liknande spår återfinns i en annan uppsats: "Utvecklingen i de protestantiska länderna har tydligt visat betydelsen av den tankefrihet, som reformationen predikade."¹¹⁸ I en annan uppsats är det nationell frihet och fred med grannländerna som är den viktigaste långsiktiga konsekvensen av reformationen: "Utan enhetlig religion i Norden hade det varit mer krig mellan grannländerna."¹¹⁹ En grund för att koppla samman frihet – politisk och i tanken – med religionen finns hos Odhner och Tunberg som skriver angående Gustav II Adolfs eftermäle: "Protestantismens framtid var genom hans insats räddad och därmed också förutsättningen för en friare livs- och samhällsuppfattning."¹²⁰

I de uppsatser som utgår från ämnet "Arbetare och arbetsgivare" finns i vissa skrivningar om en eventuell framtid:

Hur skulle det gå, om arbetsgivare avskaffades och produktionsmedlen och statens styrelse komme i arbetarnas händer? Vi behöver endast tänka på tillståndet i vår tids Ryssland, på den oreda och det förfall som där råda. Varje fosterlandsvän måste väl hoppas, att ej hans eget fosterland skall råka i samma tillstånd.¹²¹

Liksom i analysen av läget i Ryssland i uppsats 30:18 som citerades ovan, jämför även denna olika historiska skeenden med varandra. I en annan uppsats talas om hur förhållandet mellan

å ena sidan slavarna och å andra sidan deras husbönder blivit så spänt, att en katastrof varit omöjlig att förhindra. Gå vi tillbaka till antikens historia, finna vi, att dylika slavresningar ej varit så sällsynta. Ett exempel, som ligga oss närmare till hands, är den stora ryska arbetare-revolutionen av år 1917.¹²²

Denne uppsatsförfattare rör sig tämligen fritt genom historien för att finna beröringspunkter med det givna ämnet. Bland de uppsatser som kopplar samman historien, nuet och framtiden dras det till sin spets i en uppsats som tämligen omfattande diskuterar Karl Marxs historiematerialism och själv söker exempel i den svenska samtiden på det kapitalistiska samhällets ohållbarhet:

Men att den kapitalistiska regimen dock i längden blir ohållbar, belyses bäst genom ett exempel. För några dagar sedan offentliggjordes vinsten vid Svenska kullageraktiebolaget. Den utgjorde över 12 mill.kr. Några månader dessförinnan hade man på grund av rationalisering avskedat.¹²³

---

¹¹⁷ Uppsats 30:11.

¹¹⁸ Uppsats 30:10.

¹¹⁹ Uppsats 30:9.

¹²⁰ Odhner & Tunberg 1927, s. 66.

¹²¹ Uppsats 30:4.

¹²² Uppsats 30:6.

¹²³ Uppsats 30:8.

Uppsatsen är också det tydligaste exemplet på att elevens egna åsikter och historiemedvetande kan framträda i uppsatserna. Den gavs AB i betyg, endast en uppsats med historiskt ämne gavs A och ingen A 1930, och det finns heller inga särskilda kommentarer från rättande lärare.

En levande historia – historiemedvetande i studentuppsatser 1930

Historien framställs som mycket levande och närvarande i 1930 års student-skrivningar. Den används för att förstå nuet, både reformationen och industri-ella revolutionen kopplas tydligt till ett nu. Även för att tolka framtiden tas ett tydligt spjärn mot historien, för att förstå dagens situation i Sverige och Ryss-land jämförs nuet med såväl Frankrike 1789 som antikens Rom och Aten.

I studentuppsatserna 1930 har historien en tydligt identitetsskapande roll för abiturienterna, som också har lätt att fälla moraliska omdömen om historiens aktörer. Såväl när de skriver om 1500-talets svenska historia som 1800- och 1900-talets Ryssland som framträder ett vi-skapande. För reformationens 1500-tal handlar det om ett vi skapat i relation till ett de som är katolskt, polskt och ett hot mot en nationell enhetsstat. Detta återkommer även i uppsatserna om Ryss-land där "de" är ryskt, slaviskt och makthungrigt. I uppsatserna som berör äm-
net "Arbetare och arbetsgivare" framträder inte en lika tydlig identifikation bland uppsatsförfattarna för den ena parten som ett "vi". Dock framträder i vissa av dessa uppsatser tydliga moraliska omdömen om vilken av parterna som har störst rätt på sin sida. I samband med detta framträder också tydliga skillnader mellan uppsatser som berör samma ämne och en personlig hållning hos uppsatsförfattarna framträder.

Bland 1930 års uppsatser återfinns såväl traditionella, exemplariska, kritiska och genetiska berättelser. Minst förekommande av dessa är den kritiska som fullt ut endast återfinns i en uppsats. I en uppsats på ämnet "Arbetare och arbetsgivare" används historien tillsammans med Marx historiematerialism för att visa på att samhället måste förändras. Uppsatsen är också ett exempel på att det fanns möjlighet för eleverna att åtminstone delvis utgå från sitt egna historiemedvetande i sina uppsatser då historiematerialistiska perspektiv i undervisningen, åtminstone i läroböckerna, lyser med sin frånvaro. I sin läroboksstudie gör Adolf en liknande iakttagelse: "Attityden till aktuella företeelser är dock knappast i något enda fall radikal, medan däremot motsatsen i några fall kan hävdas."¹²⁴ Inom uppsatser i alla ämnen 1930 finns tydliga återspeglings av läroboks-texterna.

Betydligt mer frekvent förekommande än den kritiska är berättelser av tradi-tionellt och exemplariskt slag. Detta framträder tydligt i såväl uppsatser om reformationen som Rysslands roll i världskriget. I reformationsuppsatserna skrivs reformationen in i en svensk frihetsälskande tradition där menigheten går samman med sina ledare för att avvärja utländska hot. Denna frihet syns såväl i nutidens svenska vetenskapliga utveckling som i Karl XII:s krig och skapandet av en nationell kyrka på 1500-talet. Denna framställning bär på tydliga drag av

---

¹²⁴ Adolf 1972, s. 231–232.

Rüsens exemplariska berättelse. De enskilda händelserna där Sverige motsatt sig utländskt inflytande generaliseras till att passa in i ett mönster av en inneboende svensk frihetssträvan. På samma sätt behandlas Ryssland. I den ryska människonaturen finns en expansionsvilja och en vilja till makt som förklarar Rysslands agerande såväl nu som då.

När det gäller såväl framställningarna om reformationen som om Ryssland dominerar de traditionella och exemplariska berättelserna. Ansatser till berättelser med genetiska dimensioner framträder i en del uppsatstexter om reformationen när det talas om att frihet och självständighet har haft olika uttryck genom den svenska historien. Tydligare återfinns berättelser med genetiska drag i uppsatserna som berör relationen mellan arbetare och arbetsgivare. I vissa av dessa förs resonemang om hur relationen mellan arbetare och arbetsgivare förändrades i samband med industrialiseringen. Relationen hade funnits sedan antiken men dess innehåll blev något helt annat nu. Men relationen har inte heller helt permanentats genom den industriella revolutionen utan dess karaktär har genomgått förändring sedan dess genom arbetsgivarnas och arbetarnas agerande. Den genetiska berättelsen är således mest framträdande i det minst traditionellt historiska och statscentrerade av de tre historiska uppsatsämnena 1930.

De – historiens aktörer i det tidiga 1950-talets studentuppsatser

Vårterminen 1950 dominerades de studentskrivningar som behandlade ett historiskt ämne av uppgiften "Balkan i stormaktspolitik under de senaste hundra åren". Hela tretton uppsatser från Högre allmänna läroverket i Uppsala behandlar ämnet. Det andra ämnet som är kopplat till historia med samhällslära detta år var "Några ledande gestalter i svensk politik under 1900-talet". Detta ämne lockade endast två abiturienter. Båda ämnena 1950 är modernhistoriska och därför har uppsatser från vårterminerna 1951 och 1952 också lyfts in i studien. Från år 1951 rör det sig om uppsatser över ämnet "Gustav III – en omstridd regent" och 1952 "Olaus Petri. En tidningsartikel till 400-årsminnet av hans död." I vardera av dessa ämnen skrevs två uppsatser. Genom dessa ämnen berörs såväl äldre och modern, som svensk och internationell historia. De läroböcker som användes i läroverkets sista år var dessa år Gustaf Jacobsons och Ernst Söderlunds *Lärobok i allmän historia för gymnasiet* och Sven Tunbergs och Ernst Söderlunds *Svensk historia för gymnasiet*.¹²⁵ Av de 19 uppsatsförfattarna var två kvinnor.

Stormaktspolitik: staten som aktör

I uppsatserna som behandlar Balkan i världshistoria 1850–1950 finns ett framträdande drag gällande vilka aktörerna i historien är. En typisk formulering från uppsatserna är:

Efter denna allvarliga kris gynnade Ryssland Serbiens tillväxt på de andra Balkanstaternas bekostnad. Detta var en allvarlig sak för Österrike, eftersom Bosnien och Herzegovina beboddes av slaviska folk, som Serbien önskade införliva med sitt område.¹²⁶

Den främsta aktören är de europeiska staterna.¹²⁷ Lite utrymme ägnas i redogörelserna åt enskilda aktörers eller gruppers betydelse. I vissa fall förkroppsligas dock staterna av deras statsöverhuvuden eller regeringschefer. Detta gäller främst för de dominerande europeiska staterna – Tyskland, Storbritannien, Österrike-Ungern och Ryssland – där uppsatserna exempelvis talar om "Bismarcks Tyskland" och om Storbritannien "under Disraelis ledning".¹²⁸ Dessa ledare ges en mycket begränsad individuell betydelse för det historiska förloppet. Om Disraeli sägs att "Englands intressen tillvaratogs av den berömde imperialisten Disraeli"¹²⁹ och han görs till ett uttryck för ett mer allmänt brittiskt statsintresse. Här ligger uppsatsförfattaren nära lärobokstexten som talar om "den store imperialisten Disraeli"¹³⁰ Detta är ett framställningssätt som i hög grad också återfinns i läroböckerna från tiden. Hos Jacobson och Söderlund

---

¹²⁵ Redogörelse för Högre Allmänna Läroverket i Uppsala 1950–1951, s. 10–11.

¹²⁶ Uppsats 50:1.

¹²⁷ Liknande formuleringar återfinns även i uppsatserna 30:3, 30:4, 30:5, 30:6, 30:7, 30:9, 30:12, 30:13.

¹²⁸ Uppsats 50:1, 50:13.

¹²⁹ Uppsats 50:3.

¹³⁰ Jacobson & Söderlund 1944, s. 325.

heter det till exempel att "Österrike och England, [...] kände sig oroade av den hotande ryska maktutvidgningen på Balkanhalvön".¹³¹

När orsakerna till olika aktörers agerande på Balkan ges i uppsatserna handlar det om intressekonflikter. I uppsatserna framställs det som att en stat har vissa intressen och dessa kan leda till olika former av konflikter om de korsar andra staters intressen: Ryssland drivs av ett intresse att nå Medelhavet via Balkan vilket leder till att Storbritanniens ser sina intressen i området som hotade.¹³² Staters olika intressen ses inte i uppsatserna som med varandra förenliga utan som potentiella konfliktgrunder. Abiturienterna skriver fram en berättelse av kontinuitet när det gäller den internationella politiken och dess drivkrafter där händelserna på Balkan tjäna som exempel.

Mellan uppsatserna finns en variation mellan vilken grunden till staternas intressen på Balkan var. Den dominerande förklaringen i uppsatserna är materiell. Det kan röra sig om att Ryssland ville ha egna hamnar i Medelhavet,¹³³ eller att genom kontroll av Balkan kunde kontroll över Suezkanalen och vägen till oljan i Irak uppnås.¹³⁴ Vid sidan av en materiell förklaring lyfts även en del ideella förklaringar. I sju uppsatser tas panslavismen upp som en drivkraft bakom Rysslands agerande på Balkan.¹³⁵ I fem av dessa ses panslavismen främst som en förvändning eller täckmantel för en mer resursdriven rysk politik i området. I en av dessa uppsatser bedöms panslavismen som "mera av officiell natur för att markera den verkliga orsaken", och i en annan heter det att "som förvändning användes denna gång panslavismen".¹³⁶ I de två andra görs också kommentarer om att även andra skäl än panslavismen drev Ryssland. Den ena talar om att Ryssland ville ha en hamn i Medelhavet och i den andra ställs materiella och idealistiska förklaringar jämsides: "Hand i hand med detta [panslavismen] gick givetvis också deras strävan att förvärva landområden åt Ryssland och försvaga det turkiska rikets makt."¹³⁷ Denna tveksamhet mot idégrundad utrikespolitik kommenteras i en annan uppsats som inte nämner panslavismen men ändå gör en kommentar om att Ryssland inte enbart var driven av idealistiska skäl.¹³⁸ I *Lärobok i allmän historia för gymnasiet* omtalas panslavismen, men det tydliga värderande av den som en slags täckmantel som återfinns i uppsatserna står inte att finna i läroboken.¹³⁹ Uppsatserna 1950 visar i detta avseende större likhet med 1930 års uppsatser där en liknande värdering av panslavismen som rysk drivkraft ges.

---

¹³¹ Jacobson och Söderlund 1944, s. 325.

¹³² Uppsatserna 50:9. Liknande framställningar återfinns i alla uppsatser som berör ämnet.

¹³³ Uppsatserna 50:3, 50:7, 50:12, 50:13.

¹³⁴ Uppsatserna 50:3, 50:4.

¹³⁵ Uppsatserna 50:2, 50:3, 50:5, 50:7, 50:11, 50:12, 50:13

¹³⁶ Uppsatserna 50:5, 50:7, 50:11, 50:12, och 50:13. Citat från 50:11.

¹³⁷ Uppsatserna 50:2, 50:3.

¹³⁸ Uppsatserna 50:6.

¹³⁹ Jacobson & Söderlund 1944, s. 325.

Vid sidan av panslavismen som en idealistisk förklaring bakom Rysslands ageranden talas i fyra av uppsatserna om nationalism som en drivkraft. Nationalism används som en förklaring i samband med utvecklingen i Österrike-Ungern och Osmanska riket behandlas. I båda dessa fall ses nationalism som en faktor som splittrade och försvagade dessa riken.¹⁴⁰ Nationalism kan dock i andra sammanhang beskrivas som en positiv kraft i uppsatserna. När perioden efter andra världskriget berörs lyfts Titos jugoslaviska nationalism upp som en viktig motpol mot trycket från det kommunistiska Sovjetunionen på Balkan.¹⁴¹ I en annan uppsats talas om bristen på nationalstater på Balkan som en förklaring till de ständigt återkommande konflikterna. Om nationalstater funnits hade deras "inre sammanhållning kunnat motstå påtryckningar från omkringliggande stormakter".¹⁴² Genom uppsatserna som berör nationalism framträder en positiv bild av denna. En kritisk berättelse om illafungerande icke-nationalstater skrivs fram i en del av uppsatserna; Österrike-Ungern och Osmanska riket faller därför att de inte var nationalstater och om det bara funnes nationalstater på Balkan skulle lugn råda. Nationen och nationalstaten blir till en del i en exemplarisk historieskrivning. Denna berättelse kan också skönjas i läroböckerna som ger stort utrymme ut de nationalistiska rörelserna i Europa under 1800-talets andra hälft och där framställningen är disponerad utefter de olika självständiga nationernas historia.¹⁴³

På väg mot ett nytt världskrig: Balkan 1950

I samtliga uppsatser som berör Balkan i stormaktspolitiken dras linjerna ända fram till nutid. Det blir i uppsatserna ofta till en berättelse om en sekellång kontinuitet där Balkan varit Europas "oroliga hörn" alltsedan 1800-talets andra hälft. I en uppsats heter det: "Från att under flera hundra år ha spelat en obetydlig roll i stormakternas politiska spel kom Balkan att under 1800-talet alltmer tilldraga sig deras uppmärksamhet."¹⁴⁴ Detta intresse beskrivs som fortsatt mycket starkt efter andra världskriget. "Striden på Balkan har nu karaktären av en strid mellan Västeuropa och Amerika å ena sidan och Ryssland å andra sidan."¹⁴⁵

I sju av de tretton uppsatserna som behandlar Balkan skriver uppsatsförfattarna om att det föreligger en stor risk för att ett nytt storkrig kommer att bryta ut med Balkan som startpunkt. Orsak till detta ses främst i den ovan nämnda konflikten mellan Sovjetunionen och USA och Västeuropa.¹⁴⁶

---

¹⁴⁰ Uppsats 50:4, 50:7

¹⁴¹ Uppsats 50:5.

¹⁴² Uppsats 50:9.

¹⁴³ Jacobson & Söderlund 1944.

¹⁴⁴ Uppsats 50:5.

¹⁴⁵ Uppsats 50:9.

¹⁴⁶ Dessa resonemang förekommer bland annat i uppsatserna 50:4, 50:6, 50:7, 50:13.

Dessutom är spänningen nu mycket stark mellan å ena sidan Ryssland och dess kommunistiska drabantstater på Balkan och å andra sidan det kapitalistiska Amerika och alla stater, som är beroende av detta land genom t.ex. Marshallhjälpen och Atlantpakten.¹⁴⁷

Men också i konflikten mellan ledarna i Sovjetunionen och Jugoslavien: "ofta nämnes konflikten Tito-Stalin som tänkbar utlösning till ett tredje världskrig."¹⁴⁸ I en del av uppsatserna finns en tydlig idé om hur Tito värnar Jugoslaviens nationella frihet i relation till "Kominform" och Sovjetunionen:

Nu efter andra världskriget får vi ju nästan dagligen bevis på balkanfolkens frihetspatos. Tito och hans Jugoslavien har inte alls låtit sig skrämmas av kominformländernas hotfulla hållning i dessa dagar.¹⁴⁹

Knappt två år före studentskrivningarna våren 1950 hade Jugoslavien till följd av Tito valt en linje som avvek från Stalins utslutits ur den internationella kommunistiska samarbetsorganisationen "Kominform".¹⁵⁰ Om detta skriver inte läroboken i historia. Uppsatsskrivarna visar uppsatserna om Balkan en förmåga att föra samman läroböckernas historieförställning med kunskaper om den dagsaktuella situationen i området som antingen inhämtats genom lärares undervisning eller genom media. Uppsatsförfattaren betonar också den nationella frihetens betydelse vilken lyfts fram i Balkanuppsatserna i relation till händelserna i slutet av 1800- och början av 1900-talet men som också spelade en framträdande roll i 1930 års uppsatser.

Berättelsen om Balkan fram till nuet 1950 bär på mer eller mindre tydliga genetiska ansatser men också på en exemplarisk berättelse om nationalstater och intressekonflikter stater emellan. De senaste hundra åren på Balkan präglas av såväl kontinuitet som förändring och den rådande situationen 1950 förstås utifrån båda dessa aspekter där bland annat Rysslands inflytande i områdets utveckling lyfts fram som föränderlig.

Den svenska historiens aktörer: Olaus Petri, Gustav III och Karl Staaff

I de båda uppsatserna som berör Gustav III ger ett mycket positivt omdöme om hans första decennium på tronen. Statsvälvningen 1772 beskrivs som en nödvändig handling för att rädda Sveriges oberoende:

Sveriges läge år 1770 kan man beteckna som katastrofalt. Utländska makter, särskilt Ryssland och Frankrike, hade ett mycket stort inflytande på den svenska regeringen. Konungen var maktlös.¹⁵¹

---

¹⁴⁷ Uppsats 50:1 liknande formulering återfinns även uppsats 50:7.

¹⁴⁸ Uppsats 50:5.

¹⁴⁹ Uppsats 50:4.

¹⁵⁰ NE, Tito

¹⁵¹ Uppsats 50:14. Liknande formulering återfinns även i uppsats 50:15.

I samband med händelserna på 1770-talets början beskrivs Gustav III som en mycket handelskraftig man som värnar den svenska nationella friheten. Och för detta hade kungen ett starkt folkligt stöd: "Statskuppen hälsades av det svenska folket med glädje och gav svenskarna åter självförtroende."¹⁵² Uppsatsförfattarna framställer det som att utan kungens ingripande hade Sverige kanske gått samma öde till mötes som Polen, som upphörde att existera som självständig nation under det sena 1700-talet.¹⁵³ Här bryter uppsatsförfattarna mot Tunbergs och Söderlunds framställning i *Svensk historia för gymnasiet*. I denna betonas hur svårt det är att värdera det frihetstida politiska systemet och därmed också betydelsen av Gustav III:s statsvälvning och de lyfter fram att olika forskare tolkat och värderat dessa skeenden mycket olika.¹⁵⁴

Mer problematisk att förhålla sig till för uppsatsförfattarna är den senare hälften av Gustav III:s regeringsperiod med det framprovocerade ryska kriget och kungens allt mer vittomfattande maktambitioner. Detta nämns i båda uppsatserna i neutrala ordalag. Båda avslutas med generella positiva omdömen om kungens regeringstid. I den ena heter det "Gustav III är en av mest lysande furstar, Sverige haft".¹⁵⁵ I den andra uppsatsen jämförs Gustav III med sin son och efterträdare Gustav IV Adolf och författaren konstaterar att Gustav III hade kunnat försvara landet mot Napoleon mycket bättre än sin son.¹⁵⁶

Till minne av Olaus Petris död 1552 fanns i 1952 års studentuppsatser ämnet "Olaus Petri. En tidningsartikel till 400 årsminnet av hans död." I detta ämne angavs för ovanlighetens skull i vilken form uppsatsen skulle skrivas. Detta märks också i de två uppsatserna i ämnet då skribenterna försökt anamma en mer lättsam och journalistisk stil. Den ena uppsatsen är exempelvis utformad som ett slags bokslut över Olaus Petris liv.¹⁵⁷

Liksom i uppsatserna om Gustav III ligger ett aktörsfokus redan i ämnesformuleringen. Olaus Petri framställs i båda uppsatserna som helt avgörande för den svenska reformationen. Vid sidan av honom lyfts kungen, Gustav Vasa, fram som den viktigaste enskilda aktören. Liksom i reformationsuppsatserna från 1930 framträder en spänning mellan Olaus Petris teologiska grund för reformationen och Gustav Vasas materiella.¹⁵⁸

I båda uppsatserna ses Olaus Petri och reformationen som grunden för det Sverige som de själva lever i. Med reformationen föds det svenska språket och den starka svenska viljan till nationell frihet.

---

¹⁵² Uppsats 50:14.

¹⁵³ Uppsats 50:14.

¹⁵⁴ Tunberg & Söderlund 1949, s. 249–268.

¹⁵⁵ Uppsats 50:15.

¹⁵⁶ Uppsats 50:14.

¹⁵⁷ Uppsats 50:18.

¹⁵⁸ Uppsats 50:18 och 50:19.

Hans verksamhet fick ännu större betydelse för svenska språket och den lade den ideologiska grunden – låt vara att den var blygsam – för utvecklingen fram emot Sveriges oberoende gentemot andra stater och för svenskens höga mått av frihet politiskt och även i fråga om tro och livsåskådning.¹⁵⁹

Här framskriver uppsatserna en tydlig kontinuitet över 400 år när det gäller grundläggande nationalistiska drag: språket och den nationella friheten. Den svenska friheten är ett tema som känns igen från 1930 års uppsatser. Den känns också igen i betonandet av vikten av nationell suveränitet i uppsatserna från 1950 om Balkan och Gustav III och i uppsatserna från 1930 om reformationen och Ryssland. Uppsatsförfattarna som behandlar Gustav III och Olaus Petri skriver således i hög grad in sig i de traditionella och exemplariska berättelserna om svensk frihet och vilja till oberoende.

Till skillnad från de uppsatser som 1930 behandlade ämnen från den svenska historien talas i uppsatserna 1950 inte om Sverige och svenskarna som "vi". Framställningen präglas istället av en större distans till den egna nationella historien.

Uppsatsämnet "Några ledande gestalter i svensk politik under 1900-talet" bjuder även det in till ett tydligt aktörsperspektiv på historien. I båda uppsatserna som avhandlar ämnet tas Hjalmar Branting, Arvid Lindman, Karl Staaff, Per Albin Hansson och Bertil Ohlin upp. Framställningarna är befriade från värdeomdömen om de politiska ledarna och deras förda politik. I båda uppsatserna är det politikernas förmåga att hantera svåra realpolitiska situationer som värderas. Exempel på detta är när den ena uppsatsen ser en storhet i Arvid Lindmans förmåga att se att en förändring var tvungen att komma, trots att den egentligen inte låg i linje med hans ideologiska övertygelse.¹⁶⁰ I den andra uppsatsen betonas på ett liknande sätt Per Albin Hanssons agerande som statsminister under andra världskriget.¹⁶¹ I linje med detta kritiserar också Karl Staaff för hans oförmåga att hantera försvarsfrågan i samband med borggårdskrisen.¹⁶² En liknande framställning av Staaff med betoning på misslyckandet i samband med försvarsfrågan återfinns också i Tunbergs och Söderlunds bok.¹⁶³

Av rättande lärare tolkades ämnet som starkt personfokuserat. I en kommentar till en av uppsatserna står skrivet att innehållet är gott, men framställningen är för historisk med alltför lite personskildringar.¹⁶⁴ Sett i ljuset av de övriga historiska ämnena i uppsatserna vid 1950-talets början är studentens ovilja att skriva alltför mycket av personskildringar förståelig. Det ligger helt enkelt inte i lika hög grad i historieämnets natur längre. Detta är tydligt även i den andra uppsatsen i ämnet som även den främst berör personernas politiska agerande och i liten grad blir till rena personskildring.

---

¹⁵⁹ Uppsats 50:18. Liknande formulering om språket återfinns även i uppsats 50:19.

¹⁶⁰ Uppsats 50:17.

¹⁶¹ Uppsats 50:16.

¹⁶² Uppsats 50:16.

¹⁶³ Tunberg & Söderlund 1949, s. 365–367.

¹⁶⁴ Uppsats 50:17.

Historien på väg bort från nuet? Historiemedvetande i studentuppsatser 1950

I uppsatserna 1950 är historien mindre närvarande än den var i 1930 års uppsatser. Till skillnad från 1930 års uppsatser är kopplingarna men nuet, dåtiden och framtiden mindre vanligt förekommande. Likaså är moraliska omdömen betydligt ovanligare 1950 än 1930. Och slutligen framträder inte heller ett lika tydligt skapande av ett "vi" och ett "de".

Fördelningen mellan traditionella, exemplariska, kritiska och genetiska berättelser är likartad mellan 1950 och 1930. Traditionella och exemplariska berättelser återfinns i framställningar om kampen mellan stater och strävanden efter nationell frihet såväl i Sverige som på Balkan. Genetiska berättelser skrevs också 1950 och dessa framträder tydligast i behandlandet av Balkans moderna historia. Några utpräglade kritiska berättelser finns inte bland 1950-talets uppsatser.

Det tidiga 1950-talets uppsatsskrivare följer i relativt hög grad läroböckernas framställningar. På ett par punkter – betydelsen av panslavismen som grund för Rysslands agerande och värderingen av Gustav III:s statsvälvning – uppvisar flera uppsatser andra uppfattningar än läroböckerna. I båda fallen tar uppsatsförfattarna tydligare ställning än läroboksförfattarna. Lärobokskunskaperna blandas också med kunskaper om den dagsaktuella situationen när så behövs.

Historiemedvetande 1930 och 1950: från den levande historien till början på historiens död?

Historieundervisningen har [...] allt mer blivit en samhällets officiella självporträtt, och allt mindre kommit att uttrycka en enskild individs ställningstagande till mänsklighetens stora problem och personliga tolkning av dess erfarenhet.¹⁶⁵

Med orden ovan avslutar Göran Andolf sin studie av historieundervisningen på gymnasiet 1820–1965. Andolfs studie bygger främst på skolans styrdokument och läroböcker. Genom att undersöka ett annat källmaterial, studentuppsatser från 1930 och 1950, kan denna studie styrka Andolfs, och andra läromedelsstudiers, resultat men också komma med nya.

Studiens syfte har varit att studera historiemedvetande bland svenska läroverkselever under perioden 1930–1950, som präglas av stora förändringar i samtiden och historiens roll i densamma. Hur elevernas historiemedvetande såg ut och hur det förändrades under perioden var den fråga som skulle besvaras i uppsatsen.

Liksom Andolf kan i studien en tydlig skillnad ses där historien 1950 spelar en delvis annan roll än den gör 1930. Historiens identitetsskapande funktion är inte särskilt närvarande 1950. År 1930 är däremot denna funktion framträdande och bär ofta på nationella förtecken, ett svenskt "vi" konstrueras till exempel mot ett katolskt, ryskt eller polskt "de". Att detta identitetsskapande är försvunnet 1950 kan vara kopplat till den allmänna utvecklingen under tjugooårsperioden där emellan då skillnaderna läroböckerna emellan från de olika åren inte är så stor. Det rör sig också en likriktning mellan läroböcker och uppsatser då läroböckerna varken 1930 eller 1950 talar om ett "vi" eller "de".

Ett utmärkande drag för både 1930 och 1950 års uppsatser är berättelser om den nationella friheten. Denna berättelse är både av traditionell och exemplarisk typ, enligt Jörn Rüsen och hans uttolkare. Det traditionella framkommer genom bland annat de uppsatser som behandlar svensk historia och som lyfter fram en svensk tradition av frihetssträvan när det gäller såväl tanke som politik. I uppsatserna skrivs exemplariska berättelser om nationell frihet och de ohållbara situationer där nationella frihetskrav kvästs. I dessa berättelser lyfts exempel såväl från den svenska historien – som hertig Karls kamp mot Sigismund – och från den internationella historien – som Titos kamp mot Stalin – upp. Detta är en historia som kan knytas till Andolfs ord om historien som "samhällets självporträtt". Nationalstaten Sverige blir till ideal och måttstock som såväl samtid som dåtid mäts med.

Kritiska berättelser är de minst förekommande i studentuppsatserna. Den mest utarbetade kritiska berättelsen återfinns i en uppsats 1930 där det rådande kapitalistiska systemet ifrågasätts och en uttalat kritisk hållning intas. Spår av

---

¹⁶⁵ Andolf 1972, s. 294.

en kritisk berättelse kan också ses när uppsatserna behandlar andra statsformer än nationalstaten. Den förstnämnda kritiska berättelsen bryter tvärt mot läroböcker medan det andra till stor del ligger inom deras synsätt.

Genetiska berättelser skrevs såväl 1930 som 1950. Vid de två tillfällena var det främst inom två ämnen som genetiska berättelser fick en framträdande roll: 1930 i ämnet "Arbetare och arbetsgivare" och 1950 i "Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren". Inom båda dessa ämnen får förändring en framträdande roll samtidigt som kontinuitet finns närvarande. Vid båda skrivningstillfällena skrivs de genetiska berättelserna främst i uppsatser som inte berör svensk politisk historia. Såväl ämnet om arbetare och arbetsgivare, som delvis är kopplat till samhällslära, som om Balkan kombinerar traditionell historia med nutid som kan tänkas ha stimulerat till en mer genetisk typ av berättelse än vad de andra ämnena gjorde. Ämnet om Balkan i de senaste hundra årens storpolitik bär på vissa likheter med ämnet "Ryssland och världskriget" från 1930. Men hur de två ämnena sedan behandlas i uppsatserna skiljer sig kraftigt åt genom att uppsatserna om Ryssland och första världskriget alla helt domineras av traditionella och exemplariska berättelser.

Det finns emellertid en betydelsefull likhet mellan uppsatserna i de två ämnena "Ryssland och världskriget" från 1930 och "Balkan i stormaktspolitiken de senaste hundra åren" 1950: behandlingen av Ryssland. Såväl 1930 som 1950 domineras framställningen av en exemplarisk berättelse om det maktthungriga och expansiva Ryssland där tsarismen ersatts av bolsjevismen men där utrikespolitiken ändå är den samma. Här skriver uppsatsförfattarna in sig i en väletablerad svensk diskurs av misstroende mot Ryssland.¹⁶⁶

Tillsammans med de empiriska resultaten bidrar studien trots sitt begränsade källunderlag med en breddning av förståelsen av historieundervisningen under 1900-talets första hälft då den söker komma åt receptionsdelen av undervisningen och använder sig av ett källmaterial som inte förut använts. Ett resultat är att studentuppsatser från både 1930 och 1950 visar på att perceptionen av läroböckerna inte alltid var fullständig. Uppsatsförfattarna kommer i flera fall med mer säkra och kategoriska uttalanden än läroböckerna, exempelvis om Gustav III:s förtjänster och brister. I studien finns också uppsatser där författarna kunnat utveckla sin egen tolkning och förståelse av ett historiskt skeende.

Studien visar också att den mest kvalificerade formen av historisk berättelse, den genetiska, förekommer både 1930 och 1950 i vissa typer av uppsatser. Studier av läromedel ser en utveckling av denna typ av berättelse i läroböckerna först från 1960-talet.¹⁶⁷ Att kritiska och genetiska berättelser förekommer i uppsatserna men inte i läroböckerna ger vid handen att andra studier än lärobokstudier är viktiga för att till fullo förstå undervisningen och dess betydelse. Att dessa typer av berättelser förekommer 1930 och 1950 kan tyda på dels att

---

¹⁶⁶ Burgman 2001.

¹⁶⁷ Ammert 2008, s. 231–250.

historieundervisningen ändå innehöll dessa berättelser dels att studentskrivningarna hade en form som tillät och möjliggjorde dessa berättelser.

Avslutningsvis kan konstateras att betydelsefulla likheter finns mellan studentskrivningarna 1930 och 1950. Båda åren dominerar traditionella och exemplariska berättelser samtidigt som såväl kritiska och genetiska berättelser förekommer. Den stora skillnaden är att historiens identitetsskapande funktion minskat i betydelse samtidigt som elevernas moraliska omdömen om historien och dess aktörer minskat. Historiemedvetandet bland 1930 års studenter var utifrån ett flertal aspekter mer aktiverat än bland 1950 års studenter; historien spelade en större roll i deras förståelse av såväl nuet och framtiden som deras egna identitetsskapande. Historien kan således beskrivas som längre från elevens egna jag 1950 än 1930.

Referenser

Otryckt material

Landsarkivet i Uppsala

Högre allmänna läroverket i Uppsala med föregångare

F2A Årsredogörelser

F5A Skriftliga prov vid avgångs och studentexamina

Vol. 94 (1930)

Vol. 152 (1950)

Vol. 153 (1950)

Vol. 155 (1951)

Vol. 156 (1951)

Vol. 161 (1952)

Vol. 162 (1952)

Tryckt material

Hildebrand, Emil, (1948) *Svensk stats- och samhällskunskap. Omarbetad av Samuel Kraft*, Stockholm.

Holmquist, Hjalmar (1924) *Lärobok i kyrkohistoria*, Stockholm.

Jacobson, G. & Söderlund, E. (1944) *Lärobok i allmän historia för gymnasiet*. Stockholm.

Pallin, Johan Rudolf (1929) *Lärobok i nya tidens historia för gymnasiet. Omarbetad av Gustaf Jacobson*, Stockholm.

Odhner, C. & Tunberg, S. (1927) *Lärobok i fäderneslandets historia samt grunddragen av Danmarks och Norges historia för gymnasiet*. Stockholm.

Tunberg, S. & Söderlund, E. (1949) *Svensk historia för gymnasiet*. Stockholm.

Litteratur

Ammert, Niklas (2008) *Det osamtidigas samtidighet: historiemedvetande i svenska historieläroböcker under hundra år*. Uppsala.

Andersson Hult, Lars (2012) *Att finna meningen i ett historieprov. En studie om mer eller mindre utvecklat historiemedvetande*. Lund.

Andolf, Göran (1972), *Historien på gymnasiet. Undervisning och läroböcker 1820—1965*. Stockholm.

Backman Prytz, Sara (2014), *Borgerlighetens söner och döttrar. Kvinnliga och manliga ideal bland läroverksungdomar, ca. 1880–1930*. Uppsala.

Burgman, Torsten (2001), *Rysslandsbilden i Sverige. Från Ivan den förskräcklige till Vladimir Putin*. Stockholm.

Clavier, Arndt (2011), *Mänsklighetens största problem genom alla tider*. Lund.

Danielsson Malmros, Ingmari (2012), *Det var en gång ett land: berättelser om svenskhet i historieläroböcker och elevers föreställningsvärldar*. Höör.

Englund, Tomas (1986), *Samhällsorientering och medborgarfostran i svensk skola under 1900-talet. Kap 5-8*. Uppsala.

- Holmén, Janne (2006), *Den politiska läroboken*. Uppsala.
- Holmén, Janne (2011), "Historia", i E. Larsson & J. Westberg (red.) *Utbildningshistoria – en introduktion*. Lund.
- Jeismann, Karl-Ernst, 1979: "Geschichtsbewusstsein", i Bergman, Klaus et al. (Hrsg.), *Handbuch der Geschichtsdidaktik*, Band 1, Düsseldorf.
- Jensen, Bernard Eric, (1997) "Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, diaktik", i C. Karlegård och K-G. Karlsson (red.) *Historiedidaktik*. Lund.
- Karlsson, Klas-Göran (1997), "Historiedidaktik och historievetenskap – ett spänningsfyllt förhållande", i C. Karlegård och K-G. Karlsson (red.) *Historiedidaktik*. Lund.
- Karlsson, Klas-Göran (2004), "Historiedidaktik – begrepp, teori och analys", i K-G. Karlsson & U. Zander (red.) *Historien är nu: en introduktion till historiedidaktiken*. Lund.
- Martinsson, Bengt-Göran (1989), *Tradition och betydelse. Om selection, legitimering och reproduktion av litterer betydelse i gymnasiets litteraturundervisning*. Linköping.
- Nordgren, Kenneth (2006), *Vems är historien? Historia som medvetande, kultur och handling i det mångkulturella Sverige*. Karlstad.
- Richardsson, Gunnar (2004), *Svensk utbildningshistoria. Skola och samhälle förr och nu*. Lund.
- Rüsen, Jörn (1987) "Historical Narration: Foundation, Types, Reason", *History & Theory* 1987:4.
- Rüsen, Jörn, (2004), "Interpreting the Holocaust: Some Theoretical Issues", i K-G. Karlsson & U. Zander (red.) *Holocaust Heritage: Inquiries into European Historical Cultures*. Malmö.
- Rüsen, Jörn, (2005) *History: Narration, Interpretation, Orientation*. New York.
- Skolverket (2006), *Läroplan för gymnasieskolan*. Stockholm.
- Tägil, Sven (2001), *Europe, the return of history*. Lund.
- Ullstad, Evert (1963) "Studentkrivningar i modersmålet", i Sjöstedt, C. E. & Thorén, Birger (red), *Studentexamen 100 år*. Stockholm:
- Ullström, Sven-Olof (2002), *Likt och olikt. Strindbergsbildens förvandlingar i gymnasiet*. Stockholm.
- Zander, Ulf (2001), *Fornstora dagar, moderna tider: bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*. Lund.

BILAGA 1: Uppsatsbeteckningar, uppsatsämnen och betyg.

Uppsats- nummer	År	Ämne	Betyg	Uppsats- nummer	År	Ämne	Betyg
30:1.	1930	Arbetare & arbetsgivare	B	50:1.	1950	Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren	Ba
30:2.	1930	Arbetare & arbetsgivare	Ba	50:2.	1950	Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren	AB
30:3.	1930	Arbetare & arbetsgivare	Ba	50:3.	1950	Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren	B
30:4.	1930	Arbetare & arbetsgivare	AB	50:4.	1950	Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren	Ba
30:5.	1930	Arbetare & arbetsgivare	Ba	50:5.	1950	Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren	AB
30:6.	1930	Arbetare & arbetsgivare	Ba	50:6.	1950	Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren	a
30:7.	1930	Arbetare & arbetsgivare	Ba	50:7.	1950	Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren	a

Uppsats-nummer	År	Ämne	Betyg	Uppsats-nummer	År	Ämne	Betyg
30:8.	1930	Arbetare & arbetsgivare	AB	50:8.	1950	Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren	a
30:9.	1930	Reformationens betydelse för Sverige i politiskt hänseende	B	50:9.	1950	Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren	AB
30:10.	1930	Reformationens betydelse för Sverige i politiskt hänseende	AB	50:10.	1950	Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren	Ba
30:11.	1930	Reformationens betydelse för Sverige i politiskt hänseende	Ba	50:11.	1950	Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren	AB
30:12.	1930	Reformationens betydelse för Sverige i politiskt hänseende	Ba	50:12.	1950	Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren	AB
30:13.	1930	Reformationens betydelse för Sverige i politiskt hänseende	Ba	50:13.	1950	Balkan i stormaktspolitiken under de senaste hundra åren	a
30:14.	1930	Reformationens betydelse för Sverige i politiskt hänseende	AB	50:14.	1951	Gustav III - en omstridd regent	B

Uppsats-nummer	År	Ämne	Betyg	Uppsats-nummer	År	Ämne	Betyg
30:15.	1930	Reformationens betydelse för Sverige i politiskt hänseende	AB	50:15.	1951	Gustav III - en omstridd regent	Ba
30:16.	1930	Ryssland och världskriget	AB	50:16.	1950	Några ledande gestalter i svensk politik under 1900-talet	a
30:17.	1930	Ryssland och världskriget	Ba	50:17.	1950	Några ledande gestalter i svensk politik under 1900-talet	AB
30:18.	1930	Ryssland och världskriget	B	50:18.	1951	Olaus Petri. En tidningsartikel till 400-årsminnet av hans död.	Ba
30:19.	1930	Ryssland och världskriget	A	50:19.	1952	Olaus Petri. En tidningsartikel till 400-årsminnet av hans död.	Ba
30:20.	1930	Ryssland och världskriget	B				